

AKADEEMIA

10. AASTAKÄIK

1998

NUMBER 5

Postkommunistlik siirdeaeg . . .	Marju Lauristin, Peeter Vihalemm
Viimane vaatus sinimustvalge lipu loost	Küllo Arjakas
Sünnitusabist Musta mere ranniku eesti külades . . .	Marika Mikkor
Türgi luulet	Can Yücel; Gülten Akin
Kuulan Istanbuli	Ly Seppel
Gazi Mustafa Gemal paša	Jaan Lintrop
Kes on karatšaid?	Hagani Gajöblö
Hallhundid metafoorina	Ayşe Neviye Çağlar
Türgi keelest eestipoolse pilguga	Angelina Tšaikovskaja
Türgi riikide kohanimed	Ott Kurs
Uurida end vabaks	Marju Luts
Stalin-stiil	Boris Groys

SÜNNITUSABIST MUSTA MERE RANNIKU EESTI KÜLADES

Marika Mikkor

Möödunud sajandi teisel poolel ilmus Ameerikas ja Euroopas palju uurimusi ja ülevaateid sünnikombestiku teemal, milles kirjeldati ja võrreldi maailma rahvaste sünnitusabivõtteid, vastsündinu ja emaga seotud tavadid jne. Arutleti füsioloogiliste, psühholoogiliste, maagiliste jt tegurite ja toimingute mõju ja vahekorra üle sünnitusel (vt nt Ploss 1884; Engelmann 1884; Redko 1899). Eestlaste kohta ilmusid pikemad kirjutised alles 1924. aastal J. Grünthalilt ja I. Manniselt, kelle tööd olid eelkõige etnograafilised kirjeldused. Samal ajal valmis D. Zeleninil kokkuvõtte idaslaavlaste sünnikombestikust, mis avaldati 1927. aastal monograafias *Russische (ost-slavische) Volkskunde*. Soomes oli põhjalikum 1931. aastal ilmunud E. Pelkose soome sünnikombestiku võrdlev ülevaade *Über volkstümliche Geburtshilfe in Finnland*, mis oma tasemelt ületas ka eestlaste ja idaslaavlaste kohta käivaid töid. Eestis publitseeriti 1930. aastatel teiste läänemeresoomlaste elutähtpäevadega seotud allikmaterjale (Loorits 1932; Päss 1938), ka vene etnoloogid avaldasid sel ajal peamiselt välitööde tulemusi.

Soomes on tänapäevaks ilmunud nii koduloolisi sünnikombestiku kirjeldusi kui ka üksikküsimustele pühendatud põhjalikke uurimusi, ent Eestis on see teema olnud pikka aega põlu all.

1980. aastatel alustas Eesti Rahva Muuseumis selleteemalisi uuringuid Edith Salu, kes kogus andmeid Viljandimaalt (Salu 1983) ning saamidelt ja hantidelt. Paraku ei vormistanud ta

Käesolev artikkel on osa Eesti Teadusfondi projektist nr 2160 “Kaukaasia eestlaste identiteet: traditsiooniline ja innovatsiooniline asunduste eestlaste maailmavaates”.

kogutud materjali artikliteks, vaid koostas Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiivi materjalidel põhineva töö (Salu 1990). See oli aeg, mil Eestis peeti arhiivimaterjali omakogutust väärtuslikumaks. Hoolimata sellest, et Tartu Ülikooli ajaloo-osakonnas püüti mind veenda, et välitööde materjalidele tuginev uurimus pole “ajalugu”, kui varasem kirjandus ja arhiiviaines Kaukaasia eestlaste elutähtpäevade kohta puudub, alustasin ma 1984. aastal kogumistööd Musta mere ääres. Artikkel põhineb andmetel, mis on saadud 62 küsitlertult Sulevi, Salme, Punase-Lageda, Estonia, Neudorfi ja Ülem-Linda külas, Leselidze alevis ning Gagra ja Suhhumi linnas.

Eesti asustusele panid selles piirkonnas aluse Samaarast edasi rännanud eestlased, kes rajasid 1882. aastal Estonia küla. Neile järgnesid kaasmaalased Krimmist ja Eesti eri paigust ning muudestki Venemaa eesti küladest. Sama kirev oli paar aastat hiljem rajatud teiste lõunapoolsete Musta mere ranniku eesti külade elanikkond. Ühe küla piires kohtusid eri paikkondade keelemurded ja kombes. Paarkümmend aastat hiljem, 1906. aastal, kirjutas Estonia küla kooliõpetaja Johannes Pihlakas *Virulases*: “Rahvast rändas siia igast äärest, kus aga eestlased elavad. Igal ühel olivad oma nurga iselaad ja ilmavaade. Nii oli siis esiti väga palju vaenu ja kohtukäimist, aga nüüd on inimesed ammugi üksteisega harjunud, abielusse heitmise läbi enamisti sugulaseks saanud jne. [...] Keelemurak oli Kaukasuse väljarändajate keskel esiotsa väga mitmekesine, nagu rahva hulgas kunagi, kes igast äärest kokku tulnud, aga rohke kirjanduse ja ajalehtede lugemise tõttu on keel nüüd peaaegu kõikide juures ühiseks kirjakeeleks muutunud. Ainult mõned vanemad inimesed on veel, kes küll Tallinna murdes loevad ja selgelt kirjutavad, aga jutuajamiseks puhast Tartu murrakut tarvitavad” (Pihlakas 1906).

Musta mere ranniku eesti küladel olid kodumaaga tihedad sidemed, Eestist telliti nii tööriistu, raamatuid kui ajalehti, Eestis käidi naisi kosimas ja muidu sugulastel külas. Asunduste kultuurilise ja majandusliku õitsengu kõrgpunkt oli 1910. aastate esimene pool. Tolleaegsetelt asunike päevapiltidelt vaatavad vastu päevavarjude ja kübaratega peened daamid ja kaabudega härrad. Küladest kõige jõukamas — Estonias — chitati 1910. aastatel parkettpõrandatega telliskividest talumaju. Ees-

ti ajakirjanduses vaieldi selle üle, kas pole asundused kodumaast ette jõudnud. (Külade eluolu kohta tänapäeval ja minevikus vt M. Mikkori virtuaalseid näitusi "Eesti külad Musta mere rannikul" ja "Eestlased Suhhumis" Eesti Rahva Muuseumi koduleheküljel Internetis: <http://www.erm.ee/naitus/kaukaasia> ja <http://www.erm.ee/naitus/suhhumis>.)

Juba alates 1880. aastatest avaldati Eesti lehtedes nii üksik-sõnumeid kui terveid järjelugusid nii Kaukaasia ajaloo kui ka Suhhumi ümbruse eesti asunduste eluolu kohta. Paar lühikirjeldust ilmus ka tähtsamate asunike sünnipäevapidude ja matuste puhul, sellega inimese elutähtpäevadega seotud kommete rubriiki piirdus. Sünnikombestiku kohta ei leia teateid arhiivimaterjalidestki, paratamatult tuleb piirduda minu kogutud andmetega.

Artiklis käsitletakse selliseid omavahel põimunud küsimusi nagu sünnitamise koht, abiliste roll, sünnitusasendid, vastsündinu välimusega ja platsentaga seotud uskumused ja kombed ning vaadeldakse haiglasünnitustele üleminekust tulenevaid muutusi. Sünnikombestik sõltub suuresti nii valitsevast kultuurilisest ja majanduslikust olukorrast kui ka mitmesugustest konkreetsetest teguritest.

SÜNNITAMISE KOHT

1930. aastateni olid asundustes peamiseks kodused sünnitused nagu Eestiski. Millal mindi Eestis laudast ja saunast üle elumajas sünnitamisele, pole täpsemalt uuritud, levima hakkas see aga möödunud sajandivahetusel (vt nt Feoktistova 1962: 135). Näiteks Tartu- ja Viljandimaal ning mujalgi sünnitati veel 1920.–1930. aastatel paiguti saunas (EA 225: 434, 464; Salu 1983: 15–16). Soomes sünnitati 1910. aastate keskpaiku saunas mõnedes piirkondades ja vaesemates peredes ja kui abiliseks polnud õppinud ämmaemand (Leinonen 1975: 31), kolkakülades esines seda veel 1920.–1930. aastail (Pelkonen 1931: 132, 133, 137). Saunas sünnitamise vastu võitlesid eriharidusega ämmaemandad (Leinonen 1975: 31; EA 225: 464). Ingerimaal ja Mordvas sünnitati veel 1930. aastatel nii laudas kui saunas (Mikkor 1995: 33; Mikkor 1998). Musta mere ranniku eesti külates oli juba 1910. aastatel levinud toas sünnitamine. Vaid Joanna Tšernjagina Salmest

teadis: “Meie oleme saunas sündinud. Aga Iida sündis toas. Saun köeti ära ja põhkude peal. Tuba oli väike, lapsi täis, kus sa sünnitad. Saunaahi jäi soe, laps pandi saunaahju, oli seal hommikuni. Kevvai Neta ja mina oleme sündinud saunas. Ja Iida sündis toas. Lapsed saadeti naabri juurde või olid kõrvaltoas. [---] 1910. a oli ka veel saunas. Meil oli sellepärast, et oli ruumipuudus. Kitsas tuba, kaks voodit ja ainult kiigu mahtus vahele.” Sulevis olid mõned sajandi algul sündinud naised kuulnud, et “vanasti” sünnitati saunas: “Ikke vanal ajal — saunas, et kergem, räägiti vanal ajal. Uuemal ajal seda polnud tarvis” (Juhkum). “Sünnitatakse toas. Vanasti pidid hädaga sauna minema, teiste silma alt ära, kui oli ainult üks ruum” (Teppe). “Ennevanasti viidi sauna, köeti saun soojaks, õlgede peal. Olen kuulnud, ma ise seda ei tea. Olen kuulnud emalt. Soojas saunas oli kergem sünnitus” (A. Angelštok). Ühel juhul teati, et “vanasti Eestis olevat aga tulises saunas sünnitatud” (Vuurman). Kahel juhul väideti Sulevis: “Saunas sünnitasid tüdrukud salaja. Ühel juhtus nii külas, keegi ei teadnudki. Tappis ära lapse. Tüdruk oli 14-aastane. Keegi ei tea, mis ta sellega saunas tegi, kuhu pani. Rohkem pole olnud, et saunas. Üks sünnitas, ei tea, kus, pani lapse kasti sisse ja mattis maha” (Kevvai, sama rääkis Kuldkepp). Väljaspool abielu sündinud laste hukkamisest räägiti ka Estonias: “Kui tüdruk sünnitas, siis viskasivad Kadurisse. Ükskord viisid kolhoosi loomasarasse. Oli plionkasse [mähkmesse] mähitud. Viisid lapse sellele tüdrukule, keda teadsid, et kandja oli olnud. Tüdruk ei tunnistanud. Viisid detski dommi [lastekodusse], pärast ikka jälle tüdrukule. Ikkagi nad tegid nii, et laps suri ära. [---] Viskasid kotiga Kaduri peale, ema ikka rääkis nii tädile. Kuid juba sõja ajal hakkasid üles kasvatama. Siiski öeldi, et see on läbi punase lipu lastud. Tüdrukud ämmamoori ei kutsunud. Üks tüdruk oli kandja ja ikka varjas ja varjas. Oma ema või õde torkisid sukavardaga emakasse. Temal lõi verekihvitus. Siis kui ta nuttis ja karjus tee peal, viidi haiglasse. Siis ka naersid, kui inimesed surnuaias käisid, et see oli liperdaja, lipendaja. Seda ei olnud, et tüdruk oleks lapse üles kasvatanud. Alles viimasel ajal. Tüdruk sidus end kandmise ajal kinni. Leiti kotiga lapsi sealt ja sealt uppunult” (Kuutman).

Niisiis peeti saunas sünnitamist ruumipuudusest tingituks või oldi kuulnud, et saunas olnud kergem sünnitus, ning kaks küsitle-

tut väitsid kombe üldse erandliku olevat. Sulevis 1950.–1980. aastatel akušööriina töötanud Liisi Reiljan arvas, et nii tehti puhtuse hoidmiseks: “Eestlased ka olevat vanasti sünnitanud kuumas saunas, õlgede peal — et ei määri ära. Nüüd sünnitatakse ikka voodis, kile all ja lina peal.” Et Sulevi külas ei selgunudki, kas saunas sünnitamisest räägiti kui ennemuistsest eesti kombest või esines seda ka Kaukaasias, on olulisim teade Joanna Tšernjaginalt Salme külast. Muidu võinuks oletada, et kommet asundustes ei olnudki. Estonias teadis Peipsi-taguses eesti-vene külas elanud Maria Raud, et seal oli tavaks just kõrvalhoones sünnitamine: “Ülepea tahtsivad nagu salaja, et keegi ei näeks. Läksid kas lakka või sarasse. Toas ei julgenud keski sünnitada. Kas saunas või kus see Novo Kudrinaja külas oli, Peipsi taga.”

Toas sünnitati enamasti voodis. Põrandal õlgedel sünnitamisest teadsid vähesed: “Ema rääkis, et ennemalt olevat sünnitatud õlgedel, põrandal, pandi puhtad riided peale. Olevat kergem olnud. Tundis justkui vabamalt end” (Kuldkepp). Teine naine Sulevist väitis, et “ennevanasti räägiti, Eestimaal olevat küll õlgedel sünnitatud, aga meil Kaukasis küll pole olnud. Siis olid nii inhsad, et hoidsid seepi, et pesu mitte pesta, sellepärast õlgedel” (Juhkum). Kolmas mäletas, et ükskord 1920. aastatel pandi sünnitamisel õlgi voodisse: “Ei tea, mis nende õlgedega tehti. Meie majas seda ei juhtunud. Seda tehti vähe, et õlgedel sünnitati. Minul üks sõbranna oli õlgede peal” (A. Angelštok). Ülem-Lindas mäletas Helmi Heiman 1917. aastat: “Minu ema sünnitas nooremata õde, olin siis 10-aastane, sünnitas põrandal, heinad ja lina olid all. Hiljem sünnitasid voodis, olid vakstud ja... Panti heinad, heinte peale lina, meid aeti teise tuppa.” Kaks nooruses samas külas elanud naist andsid eitavad vastused: “Õlgedel sünnitamist ei tea. Siin üleüldse õlgesid ei old. Saunas sünnitamist? Väga vähe oli saunasid, kõigest mõnel inimesel” (Butnina, läti keeles Butnic). “Põrandal õlgedel sünnitamisest pole kuulnud. Kes sellest siis kuulutas, ma voodis sünnitasin või põrandal” (Naaber). Lelidzses küsitlesin Türgis 1898. aastal Karsi eesti külas sündinud Miina Valpi, kelle lapsed sündisid 1910./1920. vahetusel Türgis ja Kubanis eesti külas Liventhalis: “Mul olid heinad all. Mina ei tea, kuhu nad viisivad, sinnasamasse, kus see koda on. Liventhalis sünnitasin ka kodu põrandal heintel.” Eesti eri paigus esines

põrandal õlgedel sünnitamist veel 1920. aastatel (EA 212: 7, 169), millal komme kadus, pole uuritud.

Asundustest Punase-Lagedal sünnitati mõnedel juhtudel põrandal veel 1930.–1950. aastatel: “Põrandal, all oli omakootud tekk” (Mustkivi). Iida Kärsten samast külast, kes sünnitas oma lapsed Jermolovkas, teatas kindlalt: “Põrandal muidugi, kus ikke mujal. No ikke riided olid all madrats või.” Üldiselt oli põrandal sünnitamine harv nähtus ja seda esines veel kiiretel sünnitustel, kui laps tuli ilmale püstijalu, “käigupealt” ning põlvili sünnitades. Voodis sünnitades pandi naisele alla vanu puhtaid riideid, hilisemal ajal veel vahariie ja sellele lina.

ABILISED

See, kes oli sünnitusel abiliseks, sõltus nii perekonna traditsioonidest kui sünnituse kulust. Kiire ja kerge sünnituse juures oli vaid mõni pereliige või lähim naabrinaine: “Siin olid ju naabrinaised. Ükstaspuha milline naabrinaine trehvas lähemal olema, see võttis vasta. Mis nad seal oskasid aidata” (Jastreb, Tikkar). “Läksin redeliga kaevu põhja, tõin veel veed, et last pesta. Naabrinaine aitas. Hüüdsin naabrinaist. Oli vene naisterahvas. Mõni tegi üksi kõik, lõikas naba lahti ja kõik” (A. Angelštok). Vahel oli naabrinaine üsnagi kogenematu, nii et sünnitaja ise pidi teda juhendama (Toomasson): “Igaüks ei kannatanud, ei läinud ligi ka... Oli ikka paar naist, kes oskasid. Puumani Leena, ema onunaine, teisi ei mäleta. Kui ei jõudnud, hüüti naabrinaine appi. Vanaema Puumani Mai ka võttis vastu. Perevalis [mägedes] oma emal oli nii minu sünnitamisel, et isa läks ratsahobusega vanaemale järele, aga ei jõudnud. Naabrinaine aga ei osanud muud aidata, kui palus Jumalat. Ema siis ise juhatas teda, mis anda ja mis teha. Kui vanaema üles perevali jõudis, oli laps käes” (Kuldkepp).

Ootamatud ja kiired sünnitused võisid toimuda mis tahes paigas või ilma ühegi abilise osaluseta: “Mina sünnitasin metsas, ema võttis ühe ja mees võttis teise vastu. Ühe sünnitasin jõe ääres ja sealt kanti mind koju. Ei olnud nuga kaasas ega midagi, ei saanud naba katki. Ütlesin mehele, mine vaata teravat kivi. Kiviga lõikasin katki” (Kase). Antud juhul kasutati kivi hädaolukorras, ent rahvatraditsioonis on mõnedel rahvastel kivi nabanööri

läbilõikamiseks kasutatud kõrvuti teiste abivahenditega (Pelkonen 1931: 237). “Siin mõni läks tallitama loomi ja loomalaudas juhtus laps” (Jakobson). “Ühe sünnitasin nii, et ei arvanudki, et nii ruttu tuleb. Tundsin öösel, et hakkab peale. Sündis ära ilma abita. Teine poiss, väike, ütles — ema, ema! Sikalid [šaakalid] on toa all, karjuvad” (Truuman). Klara Telman Estoniast kirjeldas, kuidas tema sünnitas 1937. aastal Kubanis Allmäe külas tütar: “Pöletasin veel lambi peal käärid ära. Ise sidusin ja siis lõikasin nabapaela lahti. Puhastuse tõmbasin ka välja. Nigu väitasin, ja tõmbasin ära. Enne ei lõiganudki, kui puhastus tuli ära. Vanem, viieaastane, magas kiikus, kui kõik oli valmis, siis see tegi kisa, siis vanem tütar ärkas ja läks, kutsus appi.”

Kergetel sünnitustel oli abilise rolliks laps vastu võtta, nabanöör siduda ning läbi lõigata: “Esimene poiss sündis püstjalal. Ronisin kirsipuusse, tahtsin kangesti kirsse, et muidu ei jõua enam. Teine hommiku läksin jälle, veed ei seisnud aga enam sees. Liikusin toas ringi nurgast nurka, sain veel hõigata, et — tuleb! Ämm sai käed alla, muidu oleks kolksti põrandale kukkunud” (Teppe). “Mehe õde sünnitas nii, et karjus — laps tuleb, tuleb! Ma võtsin käterätiku, laps soe kukkus rätikusse. Kääre polnud. Siis kuidagi sain käärid kätte, käed värisesid, kust ma pean selle nüüd läbi lõikama” (Sahkar).

Mehed osalesid sünnitusel enamasti siis, kui polnud muid abilisi käepärast: “Seda tuli küll harva ette, et mees vastu võttis. Kui öösel tuli ja kus naisterahvas palju sünnitanud ja ise kindel oli” (A. Angelštok). “Ramjalal sündis ära, läksin sisse, mehel olid käed verised ja ütles — enam ei oska ma midagi teha” (Reiljan). Kahel juhul nimetati mehi aga just raskemate sünnitustega seoses: “Mina ei mäleta, kuidas sünnitasin, nii paha seisukord oli. Minu oma mees oli ka veel seal, kole raske sünnitus oli minul. Minu pandi pikali maha ja... Minu ema oli mitmel abiks. Ma lõhkusin neid käte ja jalgadega, nad hoidsid mind kinni. Kõhule ei vajutatud. Üks naine oli veel, see teadis. Lapsel oli nabanöör ümber kaela. See naine oskas ära võtta, pärast sündis heasti” (Mustkivi). “Seda tuli muidugi külarahvale ette, et poolistuli sünnitati, sedasi sünnitada on väga kerge. On koguni, et mees aitab, võtab kõhust kinni ja pigistab, kui vastuvõtjal pole rohkem abi” (Rjabitš). Traditsiooniliselt on arvatud, sealhulgas

eestlaste, soomlaste, liivlaste ja venelaste hulgas, et mehe juuresolek kergendab sünnitamist, kiirendab selle kulgu ja vähendab valusid (Redko 1899: 125; Pelkonen 1931: 153; Loorits 1932: 144; Zelenin 1927: 291; Listova 1986: 64, 65). Vahel peeti mehe osalust vajalikuks vaid raskematel puhkudel, kui mees pidi osutama ka praktilist abi, ning laialt tuntud oli mehe süles sünnitamine (Engelmann 1884: 49; Grünthal 1924: 344; Boecler, Kreutzwald 1854: 43; Pelkonen 1931: 134, 141, 148; Leinonen 1975: 33; Loorits 1932: 144; Listova 1986: 66). Mokšamordvalastel peeti mehe juuresolekut soovitavaks sel juhul, kui abikaasad elasid sõpruses (Beljajeva 1982: 56). Mõnel idapoolisel rahval, näiteks araablastel, osseetidel, abhaasidel, grusiinlastel ja kurdidel, lahkus mees sünnituse ajaks üldse kodust (Granqvist 1947: 56; Tšursin 1956: 180, 181; Ptšelina 1937: 91). Naine, eriti aga sünnitav naine, oli roojane ja temast tuli eemale hoida. Redko on selliste tabude puhul toonud eriti palju võrdlusmaterjali gruusia hõimudelt. Kui naine ei pidanud raskel sünnitusel vastu ja siiski palus kutsuda oma abikaasa, hurjutasid teda juuresolevad naised — vaadake, milline patustaja! Sureb, aga ikka veel mõtleb mehest! Lihtsalt häbi ja teotus! (Redko 1899: 117). Seevastu armeenlaste kohta on andmeid, et paiguti (nt Telavi linnas) kutsuti raskel sünnitusel naise juurde mees (Redko 1899: 125). Kord pahandas üks vestluskaaslane, kui Redko kasutas nähtuse kohta väljendit “uskumus” — tegemist olevat faktiga, mitte uskumusega, kuna ta ise oli viibinud oma naise neljal sünnitusel, mis vältasid kaks-kolm tundi, samal ajal kui teised vaevlesid kaks-kolm ööpäeva (Redko 1899: 125). Kumbestiku puhul polegi alati võimalik kujutluste ja elukogemuslike tähelepanekute vahele piiri tõmmata, mehed sooritasid sünnitusel nii maagilisi toiminguid kui osutasid ka praktilist abi.

Küllalt sageli olid asundustes vastuvõtjaks kas naise või mehe ema või vanaema, kuid ka tütar on oma ema abistanud, viimane teade on saadud Punase-Lagedalt, küsitletu sünnitas oma lapsed aga mujal: “Tead, mamma võttis vastu, meil arstisi polnud seal. Minu viimase poja, selle võttis vastu tütar. Raamat oli mul, oli arstiraamat ja ma ise õpetasin teda. Tütar ise oli ka siis juba [rase]. Mitte midagi, lesisin asemel ja kui tuli valuhoog peale, kannatasin ära ja lesisin edasi. Ei olnud miskisugust pressimist seal vaja.

Ta vaatas, et korralikult ilmus, sidus naba kinni ja peses lapse ära" (Tint).

Kui oma peres sobivaid inimesi polnud, siis olid traditsioonilisteks abilisteks kindlad kogenumad vanemad naised, kelle tööks see külas oli. Küsitletud ütlesid nende kohta *vanad inimesed*, *vanainimesed*, *vanaeided*, *eided*, *memmed*: "Siit perenaine oli, kes võttis, Tiismus Maria ja Krönvald Maria ja Schneider Maria, need olid need vastuvõtjad naised. Ämmaemandaks neid pole nimetatud. Veel oli Sitsi Maria, tema ei teind väljagi, istus juures, sina võisid teha, mis tahad. Teised ikka aitasid, rääkisid. [...] Üks suri ära Tiismuse mamma juures. Läks trepi peale juttu ajama, jooksis kuivaks [verest]" (Meibaum). "Üks laps sündis nii, et ei jõudnud eitesi kohale. Muidu mul käisid kaks eite vasta võtmas. Üks sündis, eided vaatasid, et nüüd tulevad järelapsed, aga teine vaatas, et tuleb veel laps. Sõja ajal sünnitasin, polnud lusikatäit jahugi" (Leks).

Eitede oskusi hinnati tagantjärele erinevalt, vahel arvati, et "ega nad saanud ka midagi teha looduse käigu vastu" (Vuurman) ja "kui laps sündis, siis sündis, kui ei, siis läks koos emaga" (Juhkum). "Mõni oskas ka lapse asendit kõhus muuta või lapsel ümber kaela keerdunud nabanööri ära võtta. Elviina Jakobson rääkis oma ema sünnitusest 1912. aastal: "Minu ema ei saanud kuidagi sellega hakkama. Teine aga sündis, jalad ees. Vanad inimesed tõmbasid, lapsel pea tuli ära. Ema suri ära, mul oli aasta ja 8 kuud. Vastu võtsid ikka eestlased. Isa oli joodik, ei jõudnud õigeks ajaks arstiga kohale. Oli juba hilja. Et vastu võtjad ei tahtnud süüdi jääda, isa ütles, et ta ise tegi." Ajakirjas *Folklore* (1997, nr 5) on foto Elviina Jakobsonist sünnitusvoodis surnud ema kirstu kõrval (Mikkor 1997: 72). Jalad ees sündivat last on peetud üheks raskemaks juhtumiks traditsioonilises sünnitusabis ning sageli lõppes see lapse surmaga (Pelkonen 1931: 157, 173).

Eestlasi kutsusid vahel appi ka kaukaaslastest naabrid: "Teise lapse võttis vastu naabrinaine Aju Iida. Tema on teistel ka vastu võtnud. Ühel krusinal [grusiinlasel] oli ka nii, et kaks-kolm last haiglas surid ära, siis võttis vastu Aju Iida, laps on terve, tema ikka oskab. Üks armeni [armeenlase] naine elas naabruses, sünnitas kaks last. Kolmanda lapsega olid hirmsad verejooksud. Kutsusid

üle jõe ühe armeni. See ei osanud. Lõpuks paluti eestlased appi, aga haigla õues suri ära" (Kask).

SÜNNITAMISE ABIVÕTTED JA ASEND

Et sünnitus oleks kergem, soovitasid vanad naised raseduse lõpul sooje vanne teha (Estoniast 4, Salmest 2 ja Sulevist 1 teade): "Enne kui hakkavad sünnitusvalud, tehakse suur vann, et kondid oleks pehmed, ristluudest saadik sees. See oli omal nii esimese lapsega. Siis vanasti tegid teised ka niimoodi vanni, aga praegu ma ei tea. Vananimene kutsuti, tavai, ruttu-ruttu vaja vanni teha" (Jakobson). "Sooja vanne tehti. See oli vanainimeste kunst. Nad ikke iga päev tegid sooja vanne, enne sünnitamist ka, et siis olema kergem. Ükskord tulin koju, mamma oli parajasti vannis. Mina läksin kõrvaltuppa. Küll nad tegid Sulevis ka" (Tšernjagina). "Mina tegin ka veel vanni. Tihti sai sooja vanni teha. Epliku mamma tegi ka nii, õues oli riie üleval, seal käis ta vanni tege-mas" (Meibaum). "Aga mina tegin ka endale sooja vanni, eided soovitasid, et siis on kondid rohkem lahtisemad" (Leks). Estonias soovitati 1930. aastatel raskematel juhtudel vanne sünnituse ajal ja 1940.–1950. aastatel enne haiglasse sünnitama minekut: "Siis tehti vannisi. Ämmamoor — üks tuttav, mamma sugula-ne, selle kutsusivad. Käi aga mööda tubasid, siis pidi kiiremini tulema. Hautati veel vannis, kui ei tulnud, hautati kondid pehmeks" (Kuutman). "Minu mamma käis, soovitas, et pead tegema sooja vanni soolaga, et kondid lähevad pehmeks, olin väikese kondiga" (Sahkar). Ülem-Lindas kirjeldati vannitamist erandliku abivõttena raskel sünnitusel, kui eestlane läks appi "lõunamaalastest" naabrile: "Soojasi vanne ei tea. Nemad ei pressinud vist ka. [Vanaema] rääkis, oli juhtumine olnud, läks üht siitmaalast aitama. Oli vanem naine, üle neljakümnene, siis tegid küll vanni ja ikka ei saanud sünnitatud. Kuidagimoodi ikka sünnitas ära oma lapse. Pea oli lapsel nii välja pigistatud nagu kurk. Siis pesivad ära kohe lapse, ja laps oli suure heleda häälega hakanud naerma. Vastuvõtja oli kohe ära ehmatanud. See laps suri varsti ära. Peale selle tal lapsi ei olnud" (H. Heiman).

Kuigi ma ei tea, et eesti sünnikombestiku alastes kirjutistes oleks sellist vannitamist kirjeldatud, on päris kindel, et tegu po-

le Kaukaasia eestlaste väljamõeldisega. Soojad kümbused olid tuntud ka Soomes ja nende toimet on võrreldud kuumas saunas sünnitamise mõjuga. Vanne tehti nii mõne aja jooksul enne sünnitust kui ka sünnituse ajal. Nii nagu saunas vihtlemine, pidi ka vannitamine laiendama sünnitusteid, vähendama valusid ja sünnituse ajal tugevdama väitusi (Pelkonen 1931: 89, 136, 153, 177, 178, 180; Leinonen 1975: 30, 32; Vuorela 1977: 619). Sünnitaja vannitamist esines ka liivlastel (Loorits 1932: 142). 1980. aastatel kirjeldati mulle Ingerimaal Kurgola poolsaarel, kuidas 1935. aastal üks Kirjamo soomlane vaevles kolm ööpäeva sünnitusvalude käes ja viimaks käskis keegi vanaeit tal sooja vee tunni minna, mis aitaski (Mikkor 1995: 34). Paljudel rahvastel on tehtud sünnitajale auruvanni (Engelmann 1884: 65, 101). Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiivis leidub napp teade, et sünnituse kergendamiseks soovitati naisel end enne rasket tundi soojas vees pesta (ERA II 282, 184 (30) < Viljandi). Saunakuumuse kergendav toime on üldtuntud (Boecler, Kreutzwald 1854: 43; Popov 1903: 334). Venemaal viheldi rasedat saunas või ahjus tavalisest sagedamini (Balov 1890: 91; Popov 1903: 332).

Kui laps oli sünnituse algusel ebasoodsas, näiteks põikiasendis, võisid osavamad vastuvõtjad lapse asendit muuta ja lapsel nabanööri kaela ümbert ära võtta, kuid need oskused polnud üldised. Adeele Teppe Sulevist, kes lapsepõlves elas Estonias, kiitis oma meheema: “Ämm oli selle asja peale spets. Käis teistel ka vastu võtmas. Polnud kuskil õppinud ega midagi. Ükskord toodi ämmaemand, see ei saanud hakkama, toodi ämm. Oli põigiti, ei sündinud ära. Ämm läks appi. Ta oskas keerata. Ämmaemand tegi aga seda, et lapsel kotikud paistsid, määris neid aina joodiga. Ämm ütles, see teeb küll selle lapse kohiks. Keerata ämmaemand aga ei osanud” (Teppe). Tundub, et üsasisese asendi parandamist oskasidki heal juhul vaid “külamoorigid”, meditsiinitöötajad seda ei suutnud: “Mina sünnitasin [aastal] 1935 tütar, oli ämmaeit külas, ambulatooriumis. Mutsitasin [piinlesin] terve sutki [ööpäeva] jumalamuidu. Ämmaeit ei osanud midagi teha, ta oleks pidanud ta ära praavitama, sündis selili (s.t lapsel nägu ülespoole), siis on poole kauem aega.” Küsitletu pidas vajalikuks lapse pööramist ühe suhteliselt kergema asendi korral, mida näiteks Soomes alternatiivsetes sünnitusabi käsiraamatutes õpetati 1980. aastatel

raseduse lõpus koduseks praktiseerimiseks. Kui laps on üsas pea alaspidi, kuid kuklaga ema selja poole, põhjustab ta emale närvi-de pitsitusest tingitud seljavalu. Sellises asendis pöörab laps alles sünnituse käigus näo ema selja poole, sünnitus kulgeb seljavalude-ga ning kestab märksa kauem. Eesti günekoloogid 1980. aastatel sellele tähelepanu ei pööranud, selliseid seljavalusid diagnoosi-ti “rasedusradikuliidiks”, enamasti ei suudetud eristadagi, kuhu poole lapse nägu suunatud on, tähtsaks peeti vaid seda, kas pea oli üles- või allapoole. Nii Nõukogude Liidus kui arenenud riiki-des oli ametlikus meditsiiniabis lapse üsasisesse asendi muutmise tundmatu abinõu, mida keerulisematel juhtudel asendas keisrilõi-kus. Külanaised õppisid lapse üsasisesse asendi muutmist praktika käigus ning Eestiski leidis osavamaid abilisi, kes seda oskasid. Niisamuti aidati ka koduloomi keerulisematel juhtudel (RKM II 66, 332/3 (14) < Häädemeeste). Võib-olla omandatigi oskused loomadega praktiseerides? Venemaalt on teada vastupidi, et eri-ti osavaid külamoore, kes oskasid sünnituse kergeks ja valutuks muuta, kutsuti ka kariloomi abistama. Vahel oligi see babkale parimaks soovituseks ning öeldi, et mul oli koguni nii hea vastu-võtja, keda kutsutakse isegi koduloomadele abiks (Popov 1903: 342).

Asundustest on Miina Valp Leselidzest kirjeldanud 1918. aas-tal Türgis eesti külas nähtud äärmuslikku lapse pööramise võtet, mida ta nägi oma ema sünnituse juures: “Aga minu ema ei saanud ühe korra sünnitada last. Üks vanamees ütles isale, et tõmbame ta jalad lakke. Tõmbasidki lakke, laps keeras ringi. Laps oli põigiti. Laps tuli ilmale. Ema karjus hulk aega, üks vanamees kuulis ja tuli siis ning õpetas. Ma olin 20-aastane siis. Mina sünnitasin mõne kuu pärast tütre.” Selline äärmuslik abinõu oli möödunud sajandivahetusel laialt tuntud näiteks venelastel (Po-pov 1903: 348; Hovorka, Kronfeld 1909: 570; Listova 1986: 65–66) ja teistel rahvastel (Tšursin 1905: 48; Pelkonen 1931: 161, 163; Grundström 1953: 86). Venemaalt Jaroslavli kubermangust on möödunud sajandi teise poole kohta kirjeldus kodus üksi sün-nitanud naisest, kellel laps oli põikiasendis. Pererahvas töötas põllul, naine piinles pikka aega, lõpuks kuhjas ta põrandale hul-ga patju ja suure vaevaga tõusis pea peale seisma, laps keeras üsas õigesse asendisse ja sündis mõne minuti jooksul, nii ema

kui vastsündinu olid mõlemad täie tervise juures (Balov 1890: 92–93).

Kõige sagedamini sünnitasid Musta mere asunduste eesti naised lamavas asendis, mida peetakse suhteliselt hiliseks nähtuseks. Euroopas sai see laialt levinuks möödunud sajandil, kui samaaegselt esines siin-seal ka muudes asendites sünnitamist (Engelmann 1884: 7). Soomes oli pikali sünnitamine valitsevaks saamas alles 1930. aastatel, varem esines seda erandlikult näiteks siis, kui naisel polnud abilisi, või pikaajaliste sünnituste puhul (Pelkonen 1931: 148–149). Venelased sünnitasid 1920.–1930. aastatel pikaliasendis sel juhul, kui abistajaks ei kutsutud kogenud külaeite, babkat, kes soovitas traditsioonilisemat põlvili, seistes või istudes sünnitamist (Listova 1986: 66). Ka Eestis on pikali sünnitamine hiline nähtus (Grünthal 1924: 343). Lamav asend muutus valitsevaks seoses meditsiinilise sünnitusabi üldiseks saamisega ning varem levis see linnaelanike hulgas. Asundustest Estonias kirjeldati, et lamades pandi naisele selja alla kõrgendus: “Sünnitamiseks tehakse tahta, laudadest tehakse, need olid köögis nigu asemeks. See aeg peab inimene olema sirge asemes. Tema muidugi aitas ka, pani kõva koha peale, asemel [voodis] ei tohi, selja alla padja” (Rjabitš). Sünnitaja keskkoha kõrgendamine on sünnitusabis tuntud nähtus (Pelkonen 1931: 149; Jordan 1978: 24).

Asundustest on suurele küsitletute hulgale vaatamata vaid viis teadet põlvili sünnitamisest. 1910. aastate keskpaigast on Sulevi kohta teada: “Ikka lamades on sünnitatud. Kooliõpetaja naine Kirsbergi Neta sünnitas põlvili ämbri peale, teised imestasid” (Tšernjagina). (Rahvaluule Arhiivis on teade Võrumaalt, et kõige kergem sünnitus olevat veepange peal istudes (ERA II 156, 227 (14) < Räpina).) Järgmiseski sama küla puudutavas teates esineb põlviliasend harukordsena: “Mina sünnitasin mõned voodis. Osvaldi aeg [1928], suur tugev poiss, mitte ei saand sünnitada, põlvili olin kohe põrandal” (Leks). 1935. aastal õpetas põlvili sünnitamist Jermolovkas hilisemale Punase-Lageda elanikule Iida Kärstenile üks vene vanaeit. Estonia külast on teade 1950. aastatest: “Õde sünnitas ükskord kodu. Vanatädi oli õpetanud, et kui ükski juhtud sünnitama, sünnita põlvili” (Henno). Klassikaline põlvili sünnitamise kirjeldus on 1918. aastast Türgi eesti külast Miina Valpilt: “Soendati kamber soojaks, et soe oli,

siis uitasin mööda põrandat edasi-tagasi, edasi-tagasi. Kui valud tulid, pandi pehme asi põlvede alla, toetasin taburetile. Käisin mööda põrandat, kui valuhoog tuli, lasin põlvili taburetkale. Ema võttis lapse vasta.” Näiteks Soomes oli põlvili sünnitamine veel 1930. aastateni levinud ja varem oli see seal kõige tavalisem sünnitusasend (Pelkonen 1931: 147; Harva 1935: 66), niisamuti Venemaal kõrvuti püstijalu sünnitamisega. Eestis oli 1920. aastate algul põlvili sünnitamine küllalt tavaline nähtus (Manninen 1924: 95), varem oli see siingi soosituim asend (Luce 1827: 93; Grünthal 1924: 343–344), mida 1930.–1940. aastatel esines erandjuhtudel (EA 213: 304–305). Grusiinlastel oli põlvili sünnitamine kadumas 1920. aastatel, varem oli see sealgi traditsioonilisim asend (Solovjova 1983: 125) nagu paljudel teistelgi maailma rahvastel (Engelmann 1884: 87, 99–106).

Estonia külas kirjeldati poolistuli sünnitamist: “Kui oli raske sünnitus, pandi naine aseme ette poolistukile, siis käega pressiti peale. All oli midagi, et kui laps tuleb. Abistajaid oli rohkem kui üks enamasti. Kutsuti üleaedne ka veel appi ja. Haiglas ka on ju akušörka ja õde ja nii. Vanemasti justkui naised sünnitasid kergemini. Seda tuli muidugi külarahvale ette, et poolistuli sünnitati, sedasi sünnitada on väga kerge. On koguni, et mees aitab, võtab kõhust kinni ja pigistab, kui vastuvõtjal pole rohkem abi” (Rjabitš). Istuvus ja poolistuvus asendis sünnitamine oli maailma rahvaste sünnitusabis varem laialt tuntud. Naine võis istuda kas pikali lükatud tooli jalgadel, mõne abilise (nt mehe) süles või voodis, kusjuures teda toetati kaenla alt. 1930. aastateks oli see asend muutunud Euroopas haruldaseks, näites Soomes esines seda vanemate abiliste nõuannete korral, mehe süles sünnitamist aga raskematel juhtudel (Pelkonen 1931: 148). 1970. aastatel oli istuv asend sünnituse presside staadiumis üheks soositumaks maajadel (Jordan 1978: 25, 61).

Väituste tugevdamiseks lasti naisel tühja pudelisse puhuda (Leks), anti suhkruvett juua: “Esimese lapse ajal anti nagu suhkruvett, et on väitusi rohkem. Ma olen lehmadelegi suhkruvett andnud” (Toomasson, sama Voronina). Ühel juhul Estonias 1929. aastal “Sünnitamise aitamiseks anti käterätik kätte, ise peab pressima. Käterätik on voodiotsa seotud, peab tõmbama seda. Ise tuleb... Muud ei tea” (Jakobson). Seegi on traditsiooniline

abivõte (Engelmann 1884: 133; Loorits 1932: 143), mida kasutati ka meditsiinilises sünnitusabis, Eestis soovitasid seda õppinud ämmaemandad (EA 225: 476). Vahel masseeriti ja pressiti kõhtu. Kogenumad abilised aitasid naist ka seesmiselt: “Käed tegi hästi puhtaks, küüsi ega haavu olla ei tohtinud. Määris määrdega käed ära. Aitas alt ka. Vee teevad ise käega lahti. Aga mõnikord jooksevad veed enne ära, siis on sünnitus raskem. Vahel on päeva enne juba veed ära. Pealt ta alati massažeeris” (Rjabitš). Lootekoti läbitorkamine on üks vanemaid sünnitusabi võtteid, mida on kirjeldatud juba Vana-India puhul ja seda tegid varem ka näiteks mõned Soome ja Eesti külanaised küüne, noa või käärde abil (Pelkonen 1931: 155, 174). Mõne rahva juures on seda ka lubamatuks peetud (Jordan 1978: 25).

Platsenta väljutamiseks “triigiti” kõhtu, tõmmati nabanööri ja lasti vahel ka tühja pudelisse puhuda (German, Tšernjagina, Juhkum), parim kirjeldus on jällegi Karsi eestlaselt: “Puhusin pudelit, siis tuli ära lapsekoda. Ema õpetas. Andis mulle soojasi jookisi, võid ja mett segi, peale seda puhusin pudelisse ja kohe tuli ära. Ei tohi kauast jätta ja ei tohi külmetada” (Valp). Pudelisse puhumine pingutas kõhulihaseid ja see oli nii platsenta väljutamiseks kui väituste tugevdamiseks laialt tuntud abinõu (Holzmayer 1872: 100; Hovorka, Kronfeld 1909: 591; Grünthal 1924: 389; Väisänen 1924: 202; Zelenin 1927: 291; Pelkonen 1931: 221, 225; Granqvist 1947: 71; Listova 1986: 66), mida veel hiljuti kasutati Eestiski (EA 213: 258, 304). Niisamuti on ülemaailmselt tuntud soojade jookide tarbimine sel eesmärgil. Pudelisse puhumisega analoogne toime oli naise aevastama, läkastama või oksele ajamisel talle riideid, juukseid, sõrmi vms suhu toppides, et kõhulihased pingule tõmbuksid (Engelmann 1884: 52; Popov 1903: 340; Zelenin 1927: 291; Pelkonen 1931: 145, 155; Jordan 1978: 27). Mõnede uurijate arvates ei olnud okseleajamise eesmärgiks kõhulihaste stimuleerimine, vaid kurjade vaimude väljaajamine, selleks söödeti sünnitajale ka igasuguseid eemaletõukavaid asju sisse, mis pidid olema jälgid ka kurjadele vaimudele (Redko 1899: 77–78).

Platsenta sissejäämisest võisid sünnitajal tulla suured verejooksud või põletik, mis põhjustas naise surma, vaid mõni üksik külanaine oskas seda käega välja võtta: “Viimikud — tulivad ise.

Meil seesamane Puumani Leena oskas ära võtta, teised ei oskand. Käega kuidagist võeti, instrumentisi polnud siin kedagi” (Jastreb, Tikkar). “Minul ei trehvand sedasi, et järelused välja ei tulnud. Eks neid suri ära ka, kellel järelsus oli kinni kasvanud” (Leks). Teisiti toimis 1930. aastate algul Jermolovkas Iida Kärstenit abistanud venelane: “Tšistka [puhastus], oi sellega panti tuline kivi peale ja anti sooja juua. Natukese aja pärast pressiti kõhu peale ja tuli välja.” Kuumade asjade kõhule asetamine on mõnevõrra vähem tuntud abinõu (Pelkonen 1931: 221, 225). Sama abilise kohta Jermolovkast on kirjeldus raske sünnituse vastuvõtmisest: “Vastu võttis, üks vanaeit oli. Põle meeles, kas nimetati teda kuidagi. Üks vene vanaeit oli. Tema oligi ämmaks. Tema arstis. Kõik tegi korda. Ja oskas lapsele, oskas sättida korda pupoli [naba]. Tegi vooßem [üldse] kõik korda ja käis kolm korda vaatamas. No eks siis ikke vajutati ja käristati ja kõike tehti. Käristasid laiali kõik igaveste. Ah see vanaeit õpetas põlvili sünnitamist. Siis veel keerutati lina peal” (Kärsten). Naise veeretamist esines rahvapärasest sünnitusabis nii loote asendi parandamiseks kui ka aeglustunud sünnituse elavdamiseks. Soomes veeretati naist tünnis (Pelkonen 1931: 164) või raputati teda vooditekil (Pelkonen 1931: 161). Araablased kasutasid selleks kaamelivillast vaipa, millega neli naist nurkadest kinni hoides sünnitajat veeretasiid ja raputasid, kuni loode läks õigesse asendisse (Granqvist 1947: 68). Veeretamisega analoogne toime oli paljude rahvaste sünnitusabis tuntud kombel, et teatud komplitseeritud juhtudel sünnitati naist kukerpalle laskma, millest on ka Eesti kohta varasemaid teateid (Luce 1827: 93–94; Holzmayer 1872: 100; Wiedemann 1876: 307; Pelkonen 1931: 160).

VASTSÜNDINUGA SEOTUD USKUMUSED, NABANÖÖRI LÕIKAMINE

Raskel sünnitusel võis vastsündinu olla hingetu: “Kui laps ei hinga? — Tont teab, nemad rohkemjagu annavad pihta ja raputavad. Võtavad jalust kinni ja raputavad. Mina olema ka sündinud hingeta ja teinud nii. Ja annavad taguotsa pihta, et siis hakkab karjuma ja teeb hinge lahti” (Rjabitš). Olevat tehtud ka kunstlikku hingamist: “Kui lapsel oli hing kinni, puhuti suhu” (Kuldkepp).

Sulevi akušöör Liisi Reiljan kirjeldas 1950.–1980. aastatel kasutatud turgutamisevõtteid: “Kui laps kaua aega ära ei sünni, on ta sinine. Sellest saab asja. Aga kui ta juba valgeks läheb, see on juba kahtlane. Lüüakse vastu taguotsa, pannakse külma vette ja sooja vette. Tehakse süsti. Enne kui naba lahti lõigatakse, tehakse nabavarde süsti.”

Kui vastsündinul olid verevarustuse eripärast tingitult käed valged, ennustati sellest talle vahel surma (üks teade Sulevist ja üks Salmest): “Valgete kätega laps — see sureb ruttu ära. Aga kas ta siis suri või ei. Siin kuskil oli olnud. Vastuvõtja oli kohe öelnud, et see laps sul kaua ei ela. Tal verd seal ei olnudki, sellepärast olid valged käed” (Tšernjagina). “Mõnel on kohe nigu kindad käes, öeldi, et see laps elama ei jää. Oli seda küll. Ei tea, kas tegelikult tähendas see midagi” (A. Angelštok). Estoniast on kaks teadet “kinnastest”, kusjuures sellest ei kardetud surma: “Aga poeg mul sündis, valged kindad olid käes. Käed olid valged, aga pärast kadusid ära. Kui poiss sündis, oli üks vanaeit juures. See naisterahvas ütles, et trehvand olema varem ka sellist asja” (Telman, laps sündis Allmäel). “Ah “kindad käes”, räägivad, et see on õnnelik laps, kellel on “kindad käes”. “Särki” ma pole kuulnud” (Puusta). Viimane teade on üsna ebatüüpiline, et aga küsitletu puhul on tegu inimesega, kes üsna hästi teadis pärimuslikke uskumusi, eriti matusekombestiku osas, pole põhjust seda tähelepanuta jätta. “Kinnastega” seotud uskumusi eriti ei tuntud või ei mäletatud: “Vaadati, kelle nägu laps on, muud ei midagi. Teinekord hoopis vanaisa või tädi nägu. Sellele ei pööratud tähelepanu, et mis jumega. Omal oli väga kahvatu. Mõnel on väga punane, krimpsus ja inetu” (Kuldkepp). Uskumus surikinnastest on tuntud peamiselt Eestis ja Soomes (Grünthal 1924: 485; Harva 1935: 67; Koivu 1962: 315), kuid seda on mainitud ka liivlastel, kes arvasid, et selline laps sureb noorelt või siis, et ta saab hoopis rikkaks (Loorits 1932: 145). “Kinnastega” seotud uskumusi mäletatakse Eestis tänapäevani (EA 225: 508–509; EA 213: 258).

Mõnevõrra tuntumad olid asundustes “särgiga” seotud uskumused, see tähendab, kui lapsel olid sündides ümber lootekotitükid (1 teade Sulevist, Salmest ja Ülem-Lindast — Butnina, 3 Punase-Lagedalt — Tobias ja 5 Estoniast — Jakobson). Sulevis peeti

seda halvaks endeks: “Surnusärk — öeldi, et see laps ei jää elama. See aga pole õige. Selliseid elab praegugi, kellel nii oli” (Juhkum), Punase-Lagedal teadis üks küsitletu, et “särk” võis tähendada nii head kui halba: “Seda ma olen küll kuulnud, et särgid. Vanemad inimesed on rääkinud, et ta on kas stšastlivõi [õnnelik] või nestšastlivõi [õnnetu]. Ise ma ei tea, mis särk see on” (Reisman). Ülejäänud üheksal juhul oli tegu õnnesärgiga: “Räägivad, kui laps sünnib särgiga, siis olevat õnnelik. Temal olema nisukene valge plionka, selle sees. Siis kui elus veab, öeldakse veel, et sa oled särgiga sündinud” (Rjabitš). “Õnneliku särgiga — ütlevad, nigu õnnelaps või, kui tal hästi on läind, öeldakse, et õnneliku särgiga on sündinud” (Tšernjagina). Rahvatraditsioonis on “särgist” sagedamini õnne kui õnnetust oodatud, siiski on teisteltki rahvastelt teateid “õnnetute särkide” kohta (Hovorka, Kronfeld 1909: 593; Ruotsalainen 1950: 188; Koivu 1962: 303, 306; Mikkor 1998), niisamuti mäletatakse “surisärki” Eestis (EA 213: 258). Pisut ebatüüpilisem on asundustest Punase-Lagedalt Leena Mustkivi seletus: “A olen kuulnud, et on sündinud särgi sees, tulema vist tark laps.” Võib arvata, et asunduste teiste rahvuste seas on sellised uskumused laiemalt tuntud, eesti naised on õnnesärgilugusid kuulnud ka 1940.–1950. aastatel haiglas sünnitades: “Räägiti nii jah, et särgi sees sündis. Minul esimene poeg sündis, arstid rääkisid, et särgi sees sündis, et rasvane kile oli ümber. Ise ei näinud. Rääkisid, et õnnelik tuleb” (Sahkar, 1946. a). “Üks laps, Leili, sündis mul särgi sees, kile oli ümber. Mina seda ei näinudki. Haiglas Estonkas — keskmine laps. Üks vene naine siis võttis selle ära, pani kokku, kuivatas ära ja andis selle mulle, et see on lapsele õnneks, et kui ta mehele läheb, siis anda talle see kaasa. See pidi õnneks olema, kui sünnib särgi sees” (Pihlakas, 1951. a). Toodud kahe näite puhul on tegu võõrmõjuga, ning teisel juhul andis vene naine “särgi” eestlasele kaasa, võimalik, et selliseid amulette esines varem sealsetel eestlastelgi, 1906. aastal sündinud Juuli Knuut samast külast teadis, et “kui lapsed sünnivad, särk ümber, öeldakse, et on õnnelik laps, ja selle särgi peab kaasa andma”. Venelastel ja mõnedel soome-ugri rahvastel on õnnesärgiga seotud uskumused kauem säilinud. Veel hiljuti olid õnnesärgid amuletina tuntud isuritel ja tänapäevani on seda ersamordvalastel (Mikkor 1995: 34; Mikkor 1998).

Endeks peeti ka seda, kui lapsel oli sündides nabanöör ümber kaela: “Ennemalt naised ütlesid, et kellel nabanöör ümber kaela oli, et sellest saab kamandör. Mina mõtlesin, et see on tühi, aga poeg oli armijas [sõjaväes] ja pandigi kamandiri kooli” (Mustkivi). “Ja nabad ümber kaela. Seda vanad inimesed rääkisid, et see laps upub ära” (Tobias). Ühel Alam-Lindast pärit naisel sündis poeg 1930. aastal Leningradi oblastis külanõukogu haiglas: “Laps sündis, kaks korda oli nabajuht või vars ümber kaela, ta oli sinine. Küll tema kloppis siis.” Hiljem meheas poos see inimene end üles. Küsitletu armeenlasest naabrinaine Suhhumis veenis teda tagantjärele, et poja hing läks väikese kutsika sisse (vt Mikkor 1996b: 171). Endised naabrid Alam-Lindast pidasid poja enesetappu karistuseks selle eest, et ema olevat osalenud 1937.–1938. a represseeritavate nimekirjade koostamises. See analoogiamaagial põhinev enne oli tuntud mujalgi, arvati, et ümber kaela keerdunud nabanöör sümboliseeris poomisnööri või sõjaväe vormimütsi paelu (Grünthal 1924: 388; Pelkonen 1931: 193, 217; Koivu 1962: 313). Ka naba ümber kaela minekut selletati analoogiamaagiale vastavalt (nt rase on astunud üle nööri, kandnud pesu õlal, roninud läbi aiaaugu või läbi kurgiväätide) või arvati see raske töö tulemuseks (vt Mikkor 1996a: 67–68).

Leena Mustkivi Punase-Lagedalt ja Miina Valp Türgist teadsid, et nabanööri pole kasulik kohe läbi lõigata: “Kui on kauem nabanööri otsas, siis olema ikka tugev laps. Aga kui kohe lahti lõigata, on nõrgem. Aga kui kaua nemad hoidsid, mul pole ka meeles” (Mustkivi). “Kui laps on kaua naba otsas, saab tugev laps, kui vara võtad ära, saab nõrk. Mina pidasin kaua” (Valp). Ettekujutus, et laps ammutab veel pärast sündi platsentast jõudu, on mujalgi tuntud (Manninen 1924: 101; Granqvist 1947: 93; Pelkonen 1931: 240), mistõttu nabanööri läbilõikamisega võidi viivitada, vahel oodati sellega vaid siis, kui laps sündis hingetult (Loorits 1932: 145; Murathan 1937: 71). Eestis viivitati naba sidumisega sel juhul, kui vastsündinu oli kahvatu, et laps saaks emalt rohkem verd ega jääks verevaeseks (ERA II 282, 192/3 (42) < Viljandi(?)). Eri rahvastel on nabanööri lõigatud läbi kas kohe pärast lapse sündi või peale platsenta väljumist (Hovorka, Kronfeld 1909: 592; Pelkonen 1931: 236, 237, 239), vahel on aga laps kuni pooleks ööpäevaks läbilõikamata nabanööriga jäetud (Pelko-

nen 1931: 237, 240; Granqvist 1947: 93–94). Tänapäeva arstiteaduses ollakse vahel seisukohal, et kui nabanööri läbilõikamisega viivitada 5–10 minutit, jõuab laps saada 30% rohkem verd ja seega rohkem mineraale (Kuusisto 1989: 41), vahel peetakse aga viivitamist lapsle kahjulikuks.

Nabanöör lõigati enamasti lahti kääridega ja seoti kinni siidiniidiga, alates 1930.–1940. aastatest on nimetatud ka riide või marliriba. Türgis ja Venemaal Kubanis sünnitanud Miina Valp nimetas sidumisvahendina villast lõnga. Nabanööri maagilise mõjujõuga seotud kujutlused on tänapäevaks ununenud, vaid Sulevis kasvanud Salme elanikult Alma Leksilt on sellele viitav teade: “Naba lõigati kääridega lahti, käärid tehti piiritusega puh-taks, viimati nüid oli siidiniit nisukene. Vanasti, kui naba ära tuli, siis pidi seda hoidma, ma ei mäleta, mispärast, hoidsid mälestuseks, või millegiks. See oli vanasti. Ei tea, kus neid pidi hoidma. Vanaema on rääkinud sellest.” Rahvatraditsioonis hoiti nabanööri otsa kodus mõnes kuivas kohas, nt hälli põhjas või maja seinas, et laps oleks terve ja õnnelik, kuid seda kasutati ka õnne-toova amuletina (Grünthal 1924: 388; Pelkonen 1931: 223, 236, 240, 241; Looirts 1932: 145; Granqvist 1947: 96; Tšursin 1956: 182). On tõenäoline, et mitmeid uskumusi, mis näiteks 1920.–1930. aastatel veel asundustes säilinud olid, tol ajal sünnitanud naised 60 aastat hiljem lihtsalt ei mäleta: “Nabapael lõigati läbi kääridega. Tavalised käärid. Paljud aga on sünnitanud põllul. Ei tea, kuidas nad seal selle naba katki tegid. Seoti kinni vist niidiga, siis kukub paremini ära. Ei tea, kuhu naba pandi. See aeg oled nii väsinud ja haige, et ei taha midagi nähagi” (Jakobson). Veel mõ-nigi naine ütles, et tal oli peale sünnitust nii halb enesetunne, et ta ei mäleta kõike toimunut ja räägitut. Sageli sünnitanu ise ei teagi, mis tema või lapsega täpselt tehti, eriti iseloomulik on see haigla-sünnitustele. 1930.–1950. aastatel viis last ilmale toonud (esimese kodus, teised külahaiglas) Estonia küla naine Aliide Puusta oletas järgmist: “Neil on omad käärid väiksed. Ja õmbleb niidi-nõelaga kinni. Vot mina ka ei tea, kas nad õmblesivad või sidusivad selle kinni.” Pärimuslike teadete teadmine või mäletamine ei sõltunud küsitletute vanusest ega laste arvust, üks parimaid informante oli Joanna T. Salmest, kes polnud ise sünnitanud ühtki last, võib-olla sellepärast olidki need küsimused talle nii olulised?

VASTSÜNDINU PESEMIN

Eestlased pesid lapse kohe pärast sündi puhtaks, seda tegi enamasti vastuvõtja, kas siis külast kutsutud vanaeit või keegi oma perest: “Lapse pesi esimest korda ämm. Üldse mitu päeva pesi tema. Ma ise ei osanud. Vanni sees pesti, harilik puhas vann, mitte lapse jaoks tehtud. Esimene pesuvesi visati lihtsalt maha” (Teppe). “Lapse pesi keegi vanem inimene alati. Enne ikka oli pandud mingit nõidust sinna [vette], enam pole meeles. Raha küll mitte. Oma ajal ei pandud enam midagi. Lapse vann tehti puust ja plekist, lapse isa tegi. Esimene pesuvesi — oli koht küll kuhu pandi, puujuurika peale. Minu ajal veel. Aga vanasti oli veel üks tähtis koht, kuhu pandi, ei mäleta jälle. Minul pandi toa juurde, puujuurika peale, mis kasvaja oli” (Kevvai). “Lapse pesi vastuvõtja, ema oli ikka nõrk alles. Näitas emale, missugusest soost. Peremees hoolitses selle eest, et vesi oli juba valmis. Siis olid kõik hakkamas sel tunnil. Pesuvette ei pandud midagi. Nüüd uuemal ajal pannakse margantsit [kaaliumpermanganaadilahust]. Olen kuulnud nagu, et hõberaha on pandud, ei tea täpselt. Igal juhul minu väikeste vendade ajal seda ei tehtud” (Kuldkepp). Raha panemist mäletas Miina Valp: “Vee hulka midagi panime, aga mida, ei mäleta. Raha panime ja nigu mustad küünlad olid, poes müüdi, apteegis müüdi.” Ülem-Lindas kasvanud Leena Rjabitš, kelle lapsed sündisid Estonias, teadis järgmist: “Soe vesi tehti enne juba. Selleks olid niuksed veiksed vannikesed valmistatud. Ennemasti olivad puukünad lapse jaoks spetsialno tehtud. Ennemalt olid üleüldse küna sees pesti pesud. Lapse jaoks oli eraldi. Lapsepesuvette pandi soola, enda laste ajal mitte. Soola pandi natukene, kolm tera, see justkui olema, silmamise eest hoidma. Pandi tulist sütt. Sütt ja soola pandi korraga. Kolm tulist sütt ja kolm soolatera ja kolm tükki leiba. Seda rääkis mama.” Leena Rjabitši ema oli ise laste vastuvõtjaks 1930. aastatel. Soola panemise kohta on eestlastelt veel teade, et seda soovitas Punase-Lageda elanikule Eleonora Germanile muust rahvusest arst: “Mida pandi lapse pesuvette, esimesega ei tea. Aga üleüldse kui teine sündis, arst ütles — visake kohe hea pihutäis soola, see teeb kondid kõvaks. No margantsit pannakse kogu aeg siis.” Soola pruukimisest räägiti ka Alam-Linda kreeklaste ja asunduste

armeenlaste puhul: “No harilikult käisid ikka vanamutid. No soojad veed pannakse valmis juba. Minu vanaema, ema ema kutsus üks kreeklane. Tuli varsti tagasi — misjaoks mind sinna saadeti. Nendel on kõik omamoodi. Seal soolatakse laps enne sisse. Minu vanaema oli taht pesta. Aga armeenid ja kreeklased on — grek saljonnoi [soolatud kreeklane]. Vat kas ka armeenlastel see on. Niikui laps sündis ja pannakse soolaga kõik. Laps röökis mis hirmus, sool ju põletab. See on ju värske liha, seda peab ära soolama. et ei läheks pahaks. Meil ju laps ikka pestakse ära ja...” (Šavšivili); “Mina ei tea seda mustarahvusest, kuidas neil on. Armeni rahvas, nemad viskavad soola vette. Kui lapsed olime, alati nartitasime — saljonnoi armjan. Aga eestlastel ma ei tea, nad ei pane vist midagi. Kui ise pesin, tegin paraja leige vee ja pesin ära. Marlelapi peale sai nühkida seepi” (Puusta). Vastsündinu hõõrumine soolaga on peale armeenlaste, kreeklaste ja grusiinlaste tavaks olnud veel näiteks araablaster ja juutidel jt, üldiselt peeti seda idamaiseks kombeks (Ploss 1884: 280–281; Hovorka, Kronfeld 1909: 638–639; Murathan 1937: 71; Granqvist 1947: 95, 98). Sool oli kestvuse ja rikkumatuse sümbol ning arvati, et kui toorest liha võib säilitada soola abil, mõjub see ka vastsündinule hästi. Grusiinlased, armeenlased, tatarlased jt katsid lapse keha, kaasa arvatud raskesti ligipääsetavad kohad, üleni soolakihi, mähkisid ta vanasse kaltsu ja hoidsid nii paar tundi või ööpäeva, sellest võis lapse nahale tulla lööve või haavandid. Mõned rahvaskillud (nt Mariupoli kreeklased) olid eriti põhjalikud, vastsündinu ihule lõigati žileti, noa või mõne muu terava riistaga hulk väikseid haavu, millele puistati soola. Seejärel mähiti laps linasse ja asetati sooja vette. Nii tehti punaste, haiglaste või unetute lastega (Redko 1899: 90, 91, 94). Jerevani kubermangu armeenlased panid möödunud sajandil soola ka lapsele silma, “et silmad oleks selged” (Redko 1899: 94–95). Möödunud sajandi lõpul asendus armeenlastel mitmel pool lapse soolaga hõõrumine selle lisamisega vastsündinu pesuvette (Redko 1899: 94), mis ongi tuntum komme. Seda tegid nii lõuna- kui põhjapoolsed rahvad ja ka eestlased (Engelmann 1884: 41, 52; Ploss 1884: 281; Grünthal 1924: 390; Looerts 1932: 149; Granqvist 1947: 242; Beljajeva 1982: 57; Dbar 1984: 165). Harvem on kirjanduses nimetatud süte lisamist (vt nt Boecler, Kreutzwald 1854: 51; Grünthal 1924: 390;

Dbar 1984: 165). Laplastel visati sütt lapsepesuvette enne selle väljavalamist, et tõrjuda veest kurje vaimu (Grundström 1953: 88). Hõbeda lisamine pesuvette on samuti tuntud nii eestlastel kui teistel rahvastel, niisamuti viljaterade vette panemine, mida hiljem tõenäoliselt asendas leib.

Asundustes mäletati enamasti, et pesuvette ei pandud midagi ja vastsündinu pesti vaid sooja vee ja seebiga puhtaks, vahel tunnistati, et ei teata täpselt, kuidas aastakümneid tagasi toimiti: “Ei tea, kas pesuvette pandi midagi. Ma olin nii surnud haige et... Kuhu pesuvesi valati? Ei tea kah, midagi ei tea” (Kärsten). “Pesti vist jah kohe. Ma ei tea, kas pesuvette pandi midagi, aga nüüd pan-takse margansit” (Mustkivi). Kaks küsitletut Ülem-Lindast ja üks Punase-Lagedalt rõhutasid, et last pidi pesema ilma seebita, ainult sooja veega loputades: “Puhas vesi oli. Seda ütles küll, ära seebi-ga pese ja ära iga päev pese last. Ja jalgevahe võib märja lapiga. Ja taimeõliga määrida, et hauduma ei lähe. Ei tea, kuhu esimene pesuvesi valati. Siitmaarahvusel on, et ei või õhtul välja viia ja õh-tuks pesu rippuma jätta” (Naaber). “Haigemajas ei pesta ju. Aga kodus ka korraga ei pesnud. Teisel päeval minu ema ja mehe tädi. Ei nad vist ei pannud, päris puhta vee sees pesid. Lasid keema. Panid puhta nartsu ka veel sisse. Nad loputasid ainult, mitte ei pesnud seebiga” (Reisman). Need sõnad on haiglasünnituse koh-ta, kui last kohe ei pestud. Veel ühes teates Ülem-Lindast märgiti, et laps pandi pesunõusse linaga (Butnina). 1940.–1950. aastatel sai tavaks pesuvette lisada kaaliumpermanganaati — margantsit, 1930. aastatel sünnitanud Pauliine Jorš väitis, et tema ajal seda ei kasutatud. Veel 1990. aastate algul nõudsid ka Eesti lastearstid ja keskastme meedikud laste vannitamist “lillalahusega”. Sool ja söed olid asendunud kaaliumpermanganaadiga.

Võrreldes muude pärimuslike nähtustega, teati asundustes võrdlemisi hästi lapse esimese pesuveega seotud kombeid. Sule-vis valati vesi puu alla, aianurka või risu alla ehk kraavi. Puudest nimetati “kasvajat” puud ja viljapuud: “Kui last pesti, esimest kor-da vesi valati puu peale. Et see pidi heasti kasvama ja pidi temale mälestuseks jääma see puu. Ja lapse pesemise vesi pandi kuskile puu peale, öeldi, et see on tema puu. Mul oli kaks vurmaad [vilja-puud] üleval [Sulevis]” (Leks). Nii tehti veel paarkümmend aastat tagasi, kui lapsi võttis vastu eriharidusega akušöör Liisi Reiljan:

“Esimese pesuvee valavad jälle puu peale. Ükskõik millise puu peale. Kui käisin kusagil, ikka naise või mehe ema valas puule. Kui mees läks valama, ütles mutt, et valaks ikka puu peale.” Maagiaga seletas seda kommet eestlasega abielus olev armeenlane Maria Reichenbach: vee pidi valama kõrvalisse kohta, et sellele ei astuks “paha jalg”. Kolm küsitletut arvasid, et vett võis kallata kuhu tahes: “Õue valati rohu peale välja. Ei ole kuulnud, et seda ei tohi jalge alla valada. Meil visati ükskõik kuhu ja ei olnud laps haige ega midagi” (Vasemägi). Tekstist jääb siiski mulje, et küsitletav on võimalikest tagajärgedest midagi kuulnud, sest lapse haigestumise kohta talt ei küsitud. Naaberkülas Salmes kallati esimene pesuvesi puu alla, lilledele või aianurka: “Mäletan, Salmes üks naine valas selle [vee] ühe suure ilusa õunapuu peale. Ei tea, kas see tähtis oli või ei. Seda ei visatud solki, ikka puude peale ja nii, seda tean” (Vuurman). Punase-Lagedal arvati, et vett võis valada kuhu tahes, või ei mäletatud, kuidas sellega toimiti: “Pesuvee valasime sinna, kus juhtus, aknast välja või uksest välja” (Kase). “Pesuvee viskasid minema välja, ükstaspuha kuhu. Sellest meie peres üldse juttu ei olnud, et ei või valada jalge alla. Mehe tädil oli ka kolm last, ka sellest ei olnud juttu” (Reisman). Seevastu Estonias valati lapse esimene pesuvesi enamasti puu, pöõsa või lillepöõsa alla või aia äärde, mittekäidavasse kohta, muidu võis laps haigeks jääda ja kaotada unerahu: “Esimene pesuvesi valati kuhugi puu peale, näiteks roosipuu peale. Jalge alla ei tohi, siis lapsel hakkavad näo peale vistratud ja kõik. Niisugused vanad kombesid olid. Kõik selle aja valati puu peale. Pesuvette pandi tseredad [kolmisruset], kui lapsel olid punased plekid. Veel marganets” (Jakobson). “Pesuvesi sai valatud sellisesse kohta, kus inimesed ei käinud peal, ajaäärde või puu alla. Ema ütles alati — lapsele tulema kõiksugu hädad muidu, see mõjuma lapse peale” (Jorš). “Räägitakse küll, et ei visata kuhu, aga jalgu muidugi ei visatud, ikka kuskile kõrvale, pöõsa alla. Et justkui laps öösel siis hästi ei maga, on rahutu. Ja laste pesu ei võinud öhtul jätta välja, et lapsel kõht võib jääda haigeks, valutama hakata, pesu saab niiskust. Ennemalt ikka tehti nii, vanad inimesed riidlesid, kui viskasid mujale. Meil eestlastel erilist usku pole, venelastel on” (Sahkar). Mõned tsiteeritud sugulased ja lähimad naabrid toimisid teisiti: “Oi heldekene, kas seda me

vaatasime, kus vesi sai valatud, kus juhtus. Pole kuulnud, et seda jalge alla ei tohi valada. Seda on igale poole valatud” (Truuman).

Ka Ülem-Lindas kallati vesi puule: “Pidi valama mõne puu peale või põõsa peale, et laps ka kasvaks niikui puu või põõsas” (H. Heiman). “Pesuvesi visatakse ikka puujuurika peale. Meil olid musta sõstrapõõsad, sinna alla visati — rauhti. Ei tea, miks jalge alla ei tohtinud valada. Puujuurika peale, et see laps kasvab ka nii heasti” (Andersson). Vahel mäletati kommet ähmastelt: “Kuhu valati vesi? Ükskõik, maha, välja, välja, uksest välja. Võis ükskõik kuhu. Ainult siis kui sünni päev oli, siis tema puu, tema õnnepuu, sinna valati. Aga mis vesi see oli... Et kui puu hästi kasvab, siis on õnnelik... Aga muidu vala maha ja astu peale või ära astu, see on sinu asi. Viljapuu. Meil oli külas pirnipuu. Et see on minu venna sünnipuu, õnnepuu” (Butnina). Alam-Lindas arvati, et lapse veel käimine alandab teda: “No jalgade alla ikke kuskile ei visata. No ei ole justkui ilus. Ülepea pesuvett jalge alla ei visata. Iseäranis lapse pesu vett, see on justkui lapse teotus, et ei hinda last” (Šavšišvili).

Pesuveega seotud uskumused on vastuolulised. Ühelt poolt arvati, et kuna vastsündinu ja nurganaine on roojased, pidi vee valama kõrvalisse kohta, et kokkupuutumine sellega kedagi kahjustada ei saaks (Ploss 1884: 51; Paulaharju 1924: 15). Teisalt usuti, et veel kõndimine võis kahjustada last, sellele võis astuda “paha jalg”, eestlaste kohta on märgitud, et veel kõndimine alandas last (Boecler, Kreutzwald 1854: 52; Grünthal 1924: 391). Vee valamist kõrvalisse kohta on peetud ka spetsiifiliseks eesti kombeks, eestlastest lapsehoidjate kaudu olevat see üldlevinuks saanud ka siinsetel sakslastel (Hovorka, Kronfeld 1909: 640). Puudele ja põõsastele valamist on seletatud analoogiamaagiaga — laps pidi kasvama sama hästi kui puu või siis vastupidi, see pidi soodustama näiteks viljapuu kasvu. Lapsepesuvett on peetud ka pühaks (Mikkor 1995: 35; Mikkor 1998).

Vähem mäletati asundustes järgmist nõuet: “Lapse esimene pesuvesi valati ka kõrvale ja õhtul ei võinud välja valada, et tondid tantsivad selle peal ja ei tohtinud, ilmaski õhtul vett välja viia” (Rjabitš). “Esimene pesuvesi ja üleüldse lapsepesuveed valati ikka kõrvale. Ei tea, miks, öeldi, et ei või. Ja kui õhta pesid last, üleüldse lapsepesuvett ei visatud kuhu juhtus, õhta pesuvett

välja ei viidud, ikka hommikul kõrvalisse kohta” (Kuutman). Seda laadi uskumusest oli kuulnud veel Aliide Puusta, kes seda ise tähtsaks ei pidanud: “Noh ikka ma ööseks nagu pesin last, siis ta magab hästi, siis ikka selle vee viisin ja viskasin ära [õhtul]. Viskad, millal sa viskad, aga ära midagi mõtle ega midagi südamesse võta, siis pole midagi”. “Vesi visati minema, välja ja kõik. Seda kunsti mina midagi ei tea ja keegi ei tee. Kui ma olin Livoonias, minu õde oli seal mehel, seal peale päevalooja korjati lapse kaltsud ka alati ära aga minul, meil ei olnud” (Telman). Punase-Lagedal arvas moldaavlasega abielus olev Eleonora German nõude oma mehe rahvusele omaseks: “Aga kuhu vesi visati? Moldavanidel üldse pesuvett õhtul välja ei viida, aga hommikul. Ristimise vesi valatakse hommikupoole üle puu. Aga lapsepesuvett valatakse vist ükskõik kuhu”. 1894. aastal sündinud Leena Mustkivi pidas seda aga eesti tavaks: “Ma ei tea, kuhu pesuvesi pandi. Õhta nad pesevad, hommikul vist viisivad välja. Ma ei tea, kuidas kellegil see kunst oli. Õeldi vanasti, et õhta ei tohi tubagi pühkida ja välja viia, et viid majast õnne välja.” Pärast päikeseloojangut arvati õues liikvel olevat tumedad jõud, mistõttu mitmed välised toimetused selleks ajaks lõpetati. Ka eestlastel oli varem keelatud sel ajal lapsepesuvee väljavalamine (ERA II 282, 194 (43) < Viljandi(?); RKM II 66, 337 (20) < Häädemeeste; Grünthal 1924: 489; vt ka Dbar 1984: 165–166).

Vahel peeti erilise kohtlemise vääriliseks ainult esimest, vahel imiku pesuvett üldse.

MIDA TEHTI PLATSENTAGA

Rahvapärimuses on platsentale omistatud maagilisi omadusi. Vastavad kumbed on uskumustest kauem püsinud. Sulevis mäletati, et see maeti puu alla või lihtsalt maha, et koerad seda kätte ei saaks: “Järelvõimendused vist. Seda minust maa sisse panti. Seda panti puujuure juurde, et peal ei tambitaks. Lillepõõsa alla või puujuure peale, alati. Ja lapsepesuveed kõik valati kas noore puu peale või roosipõõsa peale. Ka praegu, ikka jalgu ei loobita. Ei tea, miks. Loetakse teda nagu ikka, ta ei ole nagu põrandapesuvesi. Miks järeldused peab maha matma, ei tea. Koera kätte ju ei viska, see on ikka inimese oma. Praegugi kui kodu sünnitatak-

se, ei visata midagi minema" (L. Angelštok). 1925. aasta kohta on teade, et "Puhastus maeti maha, ükskõik kuhu. Istutati selle nimel siis sinna üks puu ka ikka. Istutati, kuidas keegi [millal]. Ükskõik, mis puu, õun ja pirn kõige rohkem. Oma lastest esimese ajal istutati veel puu, nimelt õunapuu. Teiste ajal mitte. Läks kõik ühes, naba ka [maeti]" (A. Angelštok). Anette Angelštoki paar aastat noorem õde Alma Leks puu istutamisest ei teadnud, tema mäletas, et "järelused maeti kuskile puu alla, kivi pandi peale. Eks pandi räbalaga ühes, millega võeti vasta. No a kus sa ikka paned ta. Et oleks puu istutatud, ei tea." Paar küsitletut ei teadnud, mida platsentaga tehti. Ka Salmes arvati, et platsenta maeti koerte eest: "Pärastised maeti vist maa sisse kuskile. No et ei jää vedelema, ega koerad ei kisu. Kuskile künnimaale, kus kergem kaevata on auku. Riide sisse ei pandud seda. Ämbriga viidi, kallati" (Tšernjagina).

Eri rahvastel on samaaegselt esinenud nii platsenta matmine või peitmine elu- või kõrvalhoonesse, õue või metsa. Platsentat on visatud ka voolavasse vette või põletatud või hoopis säilitatud. Erinevad käitumisviisid on esinenud ühe rahva piires samaaegselt, iseasi, kas neid on nimetatud ka kombestikukirjeldustes. Puu alla matmist on nimetatud näiteks sakslastel, šveitslastel, eestlastel, liivlastel ja grusiinlastel (Ploss 1884: 79; Sartori 1910: 26; Grünthal 1924: 390; Loorits 1932: 144; Solovjova 1983: 127), puu istutamist platsenta matmiskohale on märgitud laplastel, kes matsid platsenta metsa (Itkonen 1948: 387) ja Uus-Meremaa maooridel (Ploss 1884: 79), Sumatra batakid istutasid platsenta matmiskohale kookospalmi (Hovorka, Kronfeld 1909: 636). Arvatavasti oli see tavaks meile lähematelegi rahvastele, seda pole vaid kirja pandud. Puude istutamine lapse sünni puhul oli laialt tuntud, arvati, et puu ja lapse kasvamine on omavahel maagiliselt seotud. Kivi asetamist matmiskohale on nimetatud teistelgi rahvastel (Loorits 1932: 144; Pentikäinen 1971: 159), ning enamasti põhjendati seda vajadusega kaitsta platsentat koerte ja kasside eest (Grünthal 1924: 389; Ptšelina 1937: 92; Grundström 1953: 88), kuid kohtab ka teistsuguseid seletusi (Jürgenson 1995: 22). On arvatud, et platsenta kohtlemine mõjutab nii ema kui lapse tervist ja tulevikku ja sellega on seotud mitmesugused omavahel põimunud uskumused (Mikkor 1998), hiljem on vastavaid kom-

beid täidetud harjumuslikult ning seoses üleminekuga haiglasünnitustele on kadumas ka platsentaga seotud tavad. Asundustest Punase-Lagedal oletati, et küllap platsenta maeti ikka maha, ilma seda täpselt teadmata: "Seda mina küll ei tea, kuhu see pandi. Nad maa sisse panid või. Naisterahvas on üks ropp inimene kohe looduse poolt loodud" (Kärsten). "Ei tea, kuidas nimetati, ei tea, kuhu see pandi. Pandi maa sisse, ma arvan. Vanaema justkui. Tema vist ise tuli välja. Minul on nii suure valudega lapsed olnud, et ma olen kohe uimane olnud" (Vaarman). "Nimetust ei tea. See viidi haigemajja, et midagi järgi vaadata. Seal oli midagi kinni kasvanud... Lehmalt viskavad koerte kätte. Ainult lehma enda kätte ei tohi anda. Lehm kohe püüab seda ja kui ära sööb, on haige. Aga eks ta kuskile ikka maha maetakse, ega inimese oma minema ei visata" (Reisman). Vaid kaks naist olid kindlad, et platsenta maeti maha: "Mina seda ei tea, kuidas seda nimetatakse, emakakoht. See kaevati auk ja pandi sügavale maha. No aga kus teda panna tema hakkab haisema, et loomad ei hakkaks sööma. Loomad ise söövad ka kohe ära, kui seda maha ei mata. Lehmad on kohe kaua haiged ja annavad palju vähem piima siis" (Tobias). "Koht... Kui minu õde vasta võttis, siis mattis maha. Sellepärast loomadelgi kaevatakse auk ja pannakse maa sisse. Mina viskan alati sõnnikuhunnikusse ja sõnnikut kohe peale, et sealt enam keegi välja ei kisu, koerad ega keegi" (German). Vanasti Eestis ja Ingerimaal on paiguti inimese platsentat sõnnikuhunnikusse maetud (Boecler, Kreutzwald 1854: 52; Grünthal 1924: 390; Mikkor 1995: 35). Estonia külas elav Maria Raud mäletas, et nii tegid ka näiteks Peipsi-taguse Novo-Kudrina küla eestlased.

Leena Rjabitš Estonia külast mäletas ainsana, et vanasti pöörati tähelepanu ka platsenta välimusele: "Järgmised, maa sisse pandi. Targad naised veel rehkendasid veel, et mis ja kuidas seal on, mis kiri seal on, mis see tähendab. Ise ei tea, mis see tähendas. Matsid rohkem maja juurde, kõrvale, jalge alla ei tohtinud panna. Sügavale kaevavad, keegi seal ei tohtinud tallata. Sottisivad, et nigu olema inimene ikka, ei tohi inimese peale tallata, et siis nigu hakkavad selle sündinud inimese peal ka tallama." Ühel juhul arvati veel, et matma pidi mittekäidavasse kohta: "Viimased — maeti ka maha, kõrvale kohta, aia äärde, et inimene üle ei saaks käia, sest see on ikka inimese kehast tükk" (Kuutman). Ühel juhul

vältis matmine koerte kätte sattumist: “Kodus kaevati koht vist maa sisse, et koerad ei tassi ega keegi ei näe teda” (Sahkar). Arvati ka, et platsentat poleks lihtsalt sobiv vedelema jätta: “Emakoda maeti maha, hakkab haisema. Ka lehma oma maetakse maha. Minias siin sünnitas, temal matsin maha mina” (Adamson). Vahel teati vaid, et “küllap” see maeti maha.

Ülem-Lindas, kust oli pärit ka Leena Rjabitš, maeti platsenta samuti seetõttu, et see on inimese ihu: “Aga see emakoda või lapsekoda, kuidas ta on, selle küll ema käis ja mattis kuskile aeda. Noh muidu kui lehmale on, visatakse sõnnikuhunnikusse. Aga see on justkui ikka inimese ihu. Õunapuu juurde mattis. Minul tuli see sünnitus nii ruttu ootamata, muidu oleks haiglasse viidud” (Naaber). “Puhastus vist maeti maha, aeda kuskile. Justkui rehkendati, et ta on ikka inimese küljest ja koerte kätte ei sobi visata” (H. Heiman). Ühel juhul teati, et platsenta pidi jääma puhtaks: “Puhastus — maasse maeti. Räägiti, et keski teda välja ei kraabi, et jääb kõik puhtaks. Ei mäleta, miks” (Andersson). Türgi eestlane Miina Valp teadis, et platsenta hoolikas matmine kaitses last: “Puhusin pudelit, siis tuli ära lapsekoda. Viisime matsime kuskile maa sisse. Panime riide sisse, õmblesime riide sisse, matsime maa sisse, et keegi teda kätte ei saa, sügavalle. No et ei jää jalgu kellegile, et lapsel hakkab hea. Välja jätta ei tohi. Sagonn [seadus] oli nisukene. Et keegi ei näe ega kuule.”

ÜLEMINEK HAIGLASÜNNITUSTELE

Üksikjuhtudel sünnitasid eestlased Musta mere ranniku meditsiinasutustes juba 1910. ja 1920. aastatel. Sünnitusasutuse ka suks otsustati siis, kui eelmine sünnitus oli olnud komplitseeritud: “Ennevanasti meie emad ei käinud üldse haiglas. Mitmed surivad ära ühes lapsega, sellepärast hakati haiglas sünnitama. Haigemajas nad oleks lõikand välja” (Jastrebnaja, Tikkar). Haiglasünnitustele üleminekuga seoses tekkis selline nähtus, nagu “sünnitused teel haiglasse”. Estonia ja Lindade külade naisi viidi Suhhumi: “Üks hakkas vankriga sõitma, istus mehe taga, siinsamas koputas mehele õlale, et aitab, ma juba sünnitasin. Viisid siis ligemale majasse. Sõidu peal sünnitas ära” (H. Heiman). “Mõned viisid ikka vankriga linna, siis juhtus, et sündis tee peale” (Rjabitš).

Sulevis räägiti konkreetsetest juhtumitest: “Villu mammat taheti Leselidzesse viia, poole tee peal Salmes vankris sündis Villu õde. Minda ühe eide juurde seal, kes nabapaela katki lõikas. Sündis ära, siis läksid eide juurde. Tahtsid linna minna sellepärast, et Villul vanem vend oli vigase jalaga sündinud, tahtsid siis haigemajja viia, et midagi ei juhtuks” (Leht). “Aju Iida sünnitas Lõoke Klarat. Tee peal sündis laps ära. Sidus saapapaelaga naba kinni ja pööras otsa tagasi” (Langebraun 1932. aasta kohta). “Ühega läksin, aga sündis tee peal ära... Sünnitasin vankris ära. Mehe tädi oli kaasas. Naabrilt, Vatrilt laenasid käärid ja niidi. Tädi lõikas. Kaks päeva oli tädi siin, aitas” (Kask).

Estonias avati ambulatoorium 1930. aastate keskpaiku: “Üks 1934–35 hakati arsti juures sünnitama. Mina sünnitasin 1935. aastal üle Kaduri sünnitusemajas, käisin ka tohtri juures sünnitamas. Mul oli häbi, kui sünnitus algas, ei juletud minna ennast tohtri ette näitama. Mul oli väga raske sünnitus. Peale selle hakkas mul välja käima. Tohter oli meesterahvas, akušörka oli naisterahvas. Akušörka pani mu toolile ja kutsus tohtri. Toolilt ei saanud ma enam ära hüpata. Minul haiglas tõmmati tangidega. Kolm meest tõmbasid last. Siis pandi voodisse. Jäin kohe magama. Laps hakkas kisama. Toitsin kohe lapse ära, tõusin istukile. Sellest hakkaski mul emakas välja käima, keegi ei ütelnud mulle, et ei tohi tõusta. Haiglas mina küll ei näind, et last oleks pestud, laps oli enda juures kogu aeg. Laps vist nühti kuivaks. Süüa midagi ei antud. Kui tahad juua, siis teed muidugi antakse” (Jorš). “Küla haigla tehti 1930. aastal. Oli ilus ambalatooria. Siia käisid ka vene ringkonnast, hea haigla oli. Nüüd on Trandis [Dranda] haigla. 12 koikad oli haiglas. Mina sünnitasin seal 1941 ja 1950. Seal oli ämm ja arst. Harilikult ikka õde ja korjaja [sanitar]. Suur pliit oli seal veel. Naistele pandi kõhu peale veel soe krelka [soe kott]. Siis soendasime oma kõhtusid vastu ahju. Enne sünnitamist tehti seda sooja, peale sünnitamist väga sooja ei tohtinud, siis võivad verejooksud tulla” (Rjabitš). 1930. aastatel rajati kõikjal Nõukogude Liidus arstiabipunkte, mille juures töötasid meditsiinilise eriharidusega akušöörid. Näiteks Ingerimaal eelistasid naised arstipunktile kodus sünnitamist, kus oli turvalisem ja võis ise valida sobiva asendi (Mikkor 1995: 34). Ülal toodud tekst võib olla üsna tüüpiline näide esimestest koduvälis-

test sünnitustest, kus puututi kokku võõraste ja pealegi meessoost meditsiinitöötajatega, mis kõik kokku tekitas naistes stressi ja raskendas otseselt sünnituse käiku. Venemaal täheldati juba möödunud sajandil, et kui sünnitus kulgeski kliinikus edukalt, siis kõrvaliste õppurite sisenedes sünnitegevus peatus, õpilaste lahkudes aga jätkus normaalselt. Sedasama täheldati erapraksises arsti saabumisel, loomulik sünnitegevus jätkus alles siis, kui naine oli võõra juuresolekuga harjunud (Redko 1899: 86).

Musta mere asundustest Linda külade naised käisid Suhhumis: "Õde sünnitas linnas, temal keerati last. Hakkas sünnitama, oli üks jalg ja üks käsi. Laps sündis elusalt, aga suri kohe, nad vist keerasid kaelaluu ära. Õele ütlesid, et sündis surnult. Tema tugevasti sõi, laps oli üle 4 kilo raske. Teist korda sünnitas, ei julgenud sugugi süüa. Jah, seda ikka räägiti, et palju ei maksa süüa" (H. Heiman). Komplitseeritud sünnitusega võidi haiglas ka edukalt toime tulla: "Minul olid normaalsed sünnitused. Teisega oli küll raskem, laps tuli jalgadega. Kutsuti siis vanem arst" (L. Knuut). "Ämmaemand oli krabe, lükkas lapse tagasi ja võttis nabavarre ümbert ära. Ütles, et ei tohi kinnitada [pressida]. Midagi ei tehtud minule küll. Kästi aga oodata, millal hakkavad kinnitused, esteks muidugi käisin. Pärast triigiti" (Konks).

1950.–1960. aastatel sünnitas enamik naisi haiglas, vaid siis, kui sinna ei jõutud või kui haiglast olid varasemast negatiivsed kogemused, otsustati koduse sünnituse kasuks: "Ühel sündis küll kodus sel ajal veel. Otsisid masinat, kuni leidsid, oli sündinud. Juhtub niisugust ka ikka veel" (Voronina). "Mõned üksikud on nüüd kodus sünnitanud. Näiteks Lõoke Klara ja üks krusina eit. Krusinal kolm last surid haiglas sünnitamisel ära. Rohkem haiglasse ei läinud, sünnitas kodus ja jäid ellu. Sünnitamiseks kutsuti ikka Liisi kohale, raske on alla pääseda [Sulevist]. Mõnel on usk selline, mõni on lohakas või pole võimalusi, siis sünnitavad kodus" (Langebraun). Ka meedikud avaldasid survet: "Kui oled kodus sünnitanud, siis last haigemajasse ei võeta, kui laps haige on. Nii ka siis, kui varem haiglast ära tuled, pärast tagasi ei lasta" (Vuurman).

Sünnitusmajja mindi siis, kui valud olid juba alanud, "kui juba häda käes oli" (Konks), või väljaarvutatud tähtajal: "Minul olid täpselt päevad loetud ja mina teadsin omad päevad ära. Ma läksin

sinna ja ma olin seal üks nädal aega seal. Teise lapsega läksin küll, kui juba valud olivad" (Henno). "Nüüd rehkendavad kõik välja, millal on õige aeg. Minnakse haiglasse. Igalühel on omad masinad, varem mindi vankriga" (Kask).

1930.–1950. aastatel kasutati haiglates mitmesuguseid sünnitusabivõtteid: "Mul on seal igati moodi olnud. Mina mutsitasin [piinlesin] seal 12 tundi kõva laua peal. Õde läks ise magama. Siis nad tulevad, seovad nabanööri kinni. Last nemad ei pese millaski. Ei tea miks. Piirituse räbalaga nühivad üle ainult. Ei pressitud. Käskisivad käia, aga mina ei saanud käia, minul oli liiga hilja. Minu minial Adleris sündis kangesti suur poeg. Jalgasi hoidsivad ühed kinni, ühed rätikuga vajutasid kõhule, last allapoole. Minul haiglas ühegi lapsega midagi ei tehtud. Nüüd on tehtud ukoolisi [süsti] ja annavad tablette" (Rootsi). Sünnituse alguses soovitati naisel kõndida, lõpus õpetati, kuidas ja millal hingata ja omapoolse pressimisega kaasa aidata: "Ikka pressisivad, kui valud hakkasid peale, siis kannatad viimaseini, siis lähed lauale. Seal jooksed ise siia sinna ja põlvili maas ja käpali. Üks naine küll oli kohe trepi peal lapse sünnitanud" (Pihlakas). "Naisterahval tulevad pristupid [hood]. Mina olin laua peal, siis jalad ma ei tea, kus vastu, siis anti nagu marlest ohjad kätte, siis kästi pingutada. Siis kui pristupid olid, siis karjusid — tuissja! tuissja! [hinga! hinga!] Siis ajasid näpud sisse, kui pea juba kätte said, siis tõmbasid lupsti välja. Minul olid kõik lapsed peale nelja kilo. Mina sõin tugevasti, mina toitused ei valinud" (Henno). 1930. aastatel Suhhumis anti haiglas väituste tugevdamiseks šokolaadi, laiemalt oli kasutusel suhkruvesi: "Esimesega kästi enne sünnitust juua suhkruvett, sest olin neli sudkit [ööd ja päeva] vaevelnud. Pool klaasi jõin ära hädaga, ma üldse ei tahtnud. Esimese pojaga veed olid mustad. Kui oli 6 kuud, sõitsin kruusaautoga. Surusin vastu autoäärt. Pärast natuke valutas. Usun, et sellest oli vesi must. Ma millalgi tädiga rääkis sin sellest, aga tal suri laps ära" (Voronina, 1950. aastatel Gagras(?)). 1950.–1960. aastatel kiirendati haiglas sünnitusi süstide abil: "Esimene oli mul suur ja ma olin vana kah, 32-aastane. Haiglas kui lahti oli juba emakas, siis nad tegid süstisi. Plika ajal ei tehtud mulle midagi, tuli nagu vurtsti välja. Pressiti poissi mul. 5 kilo 200 grammi sündis. No räägivad küll, et ei ole hea palju süüa" (S. Heiman). "No ikka käisime mööda

tuba ka ja need õed seal paitasivad meid, teadsid, et hirmsad valud on. Teine laps sündis mul kergelt, sest poolteist aastat oli vahet. Kolmas sünnitus oli jälle raske. Teadsin, et teistele oli tehtud ukooli, palusin, et tehtaks mulle ka. Nad tegid siis ja nagu lupsti läks kohe. Kolmandaga läks süda pahaks ja silmad mustaks enne sünnitust. Siis tehti süsti jälle ja mul läks momentalna [silma-pilk] heaks. Lähed laua peale” (Henno). Haiglaetnoloogia oleks omaette huvitav teema, kas ja kuivõrd oli haiglates võimalik meditsiinitöötajate omalooming ja piirkondlik eripära ning kuidas rakendati meditsiinisutustes eri aegadel kõrgemalt tulnud korraldusi? Edith Salu on nentunud vaid, et “Sünnitusabi antakse ühtse meditsiinilise süsteemi alusel” (Salu 1983: 26).

Sageli ei teadnud naised haiglas, mida tehti nende lapsega vahetult peale sünni. Mõned oletasid või arvasid kindlalt, et üksvahe vastsündinuid ei pestud: “Haiglas vist ainult nühitakse, ei pesta. Kui koju tuled lapsega, siis pesed” (A. Angelštok). “Haiglas vist last ei pesta niikaua kui koju tuled” (Pihlakas). “Kas seal pesti kohe, ega seda ei tea. Laps võeti vasta ja viidi teise tuppa. Kuni emakoda välja tuli, siis sooja veega pesti kõik see tagumik puhtaks” (Naaber). “Esimene laps pesti kohe ära haiglas. Aga pärast enam ei pestud ühtegi korda haiglas. Õeldi, et ei ole vaja ja ei ole tarvilik. Kodus pesid” (Konks). “Haigemajas ei pese, määrivad vaseliiniga ära ja pühivad ära. Kui aga kodu toodakse sealt ära, siis pestakse iga päev. Kodus pesi see, kes lapse vastu võttis. Niikaua kui ema oli nõrk. Seebiga pesti kohe tubliski” (Vuurman). Üksvahe õlitati vastsündinuid: “Viimasel ajal, kui arsti juures sünnitasin, siis nad määrisivad ta millegagi ära ja kui läksin koju, siis pesivad ära. Sünnituse majas ei pestud, aga seda ma nägin, millegiga nad nühkisid, mingisuguse õliga. Ja silma tilgutasi kohe rohtu kui laps sünnib ära” (Puusta). Enamasti ei teatud, miks lapsi haiglas ei pestud, või arvati, et nii kaitsti naba: “Räägivad, et sellepärast ei pese [haiglas], et naba ei saaks märjaks. Ja kodu ka kohe ei lubata pesta, enne kui naba ära kukub. Aga ei tea, kuidas siin kodus on tehtud” (Rootsi). Sulevi akušöör Liisi Reiljan pidas kohalike haiglate pesemistingimusi viletsaks: “Külakohas ikka pesti, ei läinud kellegil naba mädanema. Muidu haigemajas ei tohi pesta, enne kui naba ära kukub. Toovad haigemajast, lapsed hallitavad. Lapse pesuvette pandi ikka na-

tukese margantsit. Lastel on ikka oma vann ja oma seep. Siin haiglad on nii külmad, et võib-olla polegi neil, kus pesta. Aga seda lauldi meile ka, et ei tohi pesta. Mässisime aga nabavarre sisse, kui pesime. Kui sai märjaks, mässisime uuesti.” Seega oli ka külas tegutsevat ämmaemandat nõuetekohaselt instrueeritud. Estonia küla akušöör Linda Knuut oli tuttav nõude tolleaegse arstiteadusliku põhjendusega: “Last meil haiglas ei pestud. Sellepärast saäitnõje vešestva [kaitsvad ained], što bolje [mis rohkem] kaitsesid väliskeskkonna eest, pole harjunud väliskeskkonnaga. Kuivatati ära rätikutega.” Linda Knuut kirjeldas ka vastsündinu elustamist: “Kui laps ei ole hinges, siis on tehtud süsti, külma ja sooja vee vanni ja iskustvennõi stõhhanie [kunstlik hingamine], massaż. Töötasin haiglas peale 20 aasta tagasi.”

Haiglas hääbuvad ka platsentaga seotud kombed ja uskumused: “Ei teagi, mis sealt lapsele järele tuli ja kuidas seda nimetati. Oli klionka [kile], keerati sinna sisse ja viidi ära. Lehmal on see puhastus. Tihtipeale ma olen kuulnud, et naisterahvastel tihti lõhkneb midagi sees ja siis ömmeldakse ja peab käima veel niitisid välja võtmas” (Henno). “Järeldused maeti maa sisse kuskile aeda. Haiglas visatakse peldikusse” (Vuurman). Haiglasünnitustel on sünnitaja perel, aga ka naisel endal passiivne roll. Sünnitusmajas ei tea ema isegi täpselt, mida tehakse tema või lapsega, ja tal pole patsiendina sõnaõigust. Haiglaseinte vahel on vastsündinu meditsiinasutuse omand. Seepärast kaovad nii vastsündinuga kui ka platsentaga seotud kombed ja uskumused.

MIDA RÄÄGITI LASTELE

Nagu Eestis ja mujalgi (Eisen 1926), nii räägiti ka asundustes lapse sünni puhul teistele lastele kõikvõimalikke luiskelugusid. Tabuks oli üldse kõik seksuaaleluga seonduv. “Mina olin juba suur plika, 15-16-aastane, kui sündis peres poiss. Ema oli väga priske, ei teadnud midagi. Läksime isaga tööle. Korraga lõuna ajal kutsuti isa koju. Isel äksin õhtul koju. Isa ütles, et tule nüüd vaata, sul on väike vennakene. Ema oli tugev [paks], ei saanud aru. Mina ei läinud kaks päeva ligi — mis venna! Mina ei saanud midagi aru. Isa ütles, et kurg lendas üle ja tõi. Ennemalt väga varjati seda asja. Kui üleaedne tuli juttu ajama, lapsed kihutati välja. Kui kor-

raga need riidepealsed hakkasid, siis arvasin hirmuga, et hakkas surema. Ühed püksid matsin maa sisse ja teised ja särgi. Arvasin, et nüüd tuleb surra. Siis läksin ühe naabrinaise juurde, see seletas ära. Siis oli see kõik selline häbilugu" (Jorš). "Vanasti hoiti kohe laste eest kõrvale, ei tahetud näidata. Lastele öeldi, kaevust tulnud või kurg toonud. Ühel poisil ema ütles, et kaevust. Mine vaata kaevust, et seal on. Poiss läinudki vaatama, nägigi põhjas poissi, oli hüüdnud — ära sa kurat jälle tule! Neid oli niigi palju. Ühele öeldi, et korstna kaudu tuuakse. Laps ütles, et meil on jo ammu aurukorsten, sinna ei tule kurg ligigi" (Vuurman). "Ven-nale öeldi, et konnadest tulevad lapsed välja. Vend tõi konnad ahju peale sooja. Siis öeldi, et kivi alt. Kõik kivid sorisime jões läbi. Lõpuks ütles ema, et valge mära perest tulevad" (J. Knuut). Laste eest varjati ka loomade poegimist: "Kui lehm tuli lüpsma, rääkisime lastele, et ärge nüüd vahtige, lehm tirib vasika Kaduri pealt" (Kuutman). Tõdeti, et vanasti ehk õnnestuski lapsi neid lugusid uskuma panna, aga tänapäeval on lapsed palju teadlikumad: "Lastele seletati, et kurg toob. Aga räägi nüüdse aja lastele! Nad ütlevad, et sa ise oledki see kurg!" (A. Angelštok). "Lastele öeldi — kurg tõi tite. Lapsed uskusid ka seda. Omal poeg käis koolis. Sugulasel sündis laps. Ütlesin pojale, kuule Robert, kurg tõi Meinhardile lapse. Siis poeg lõi käega — häh, ma tean küll seda kurejuttu, vanema grupe poisid seletasid mulle" (Kuldkepp).

KOKKUVÕTTEKS

Kui suhteliselt suurest hulgast küsitluse vastustest sõeluda välja põrimuslikud teated ning keskenduda nende analüüsile, võib tunduda, et Kaukaasia eestlaste kombestik on üpriski huvipakkuv. Sageli eeldavad uurijad, et väljarändajatele on iseloomulik mõningane konservatiivsus, vanade tavade pikemaajaline säilimine. Kaukaasia eestlaste kohta see ei kehti, suurest küsitletute hulgast teadsid vaid üksikud üht või teist vanemat põrimuslikku kommet. Küsimus on ka selles, kui palju naised üldse mäletasid täpselt oma sünnitusi mitukümmend aastat tagasi. Asundustes oli väga tugev linnakultuuri mõju, oma noorusaega meenutades oli 70- ja 80-aastastel naistel ja meestel põhiliseks jututeemaks laulu- ja pillikoorid, näitemänguringid jne. Juba sajandivahe-

tuseks oli ühtlustumas eri päritolu asunike keel kirjakeele üldiseks saades. Näiteks võrukad kaotasid Kaukaasias oma murde, ning matusekombestiku puhul selgus, et ka oma tavad. Seega võib öelda, et Kaukaasia eestlasi iseloomustas pigem vanade tavade kiirem kadumine kui kodumaal. Saunas ja põrandal õlgedel sünnitamisest, mida Eestis esines veel 1930. aastatel, räägiti kui esivanemate kodumaal esinenud ennemuistsest kombest. Enamasti seostatakse eluhoones voodis lamavas asendis sünnitamise levimist meditsiinilise eriharidusega abiliste vahetu mõjuga, ent Musta mere ranniku eesti külades sai see üldiseks tavaks ilmselt linnakultuuri mõjul, nii nagu levisid ka uued rõivamoed. Eriharidusega meditsiinitöötajad hakkasid seal aktiivsemalt tegutsema alles 1930. aastatest.

Et lapse sünd on vägagi intiimne toiming, siis ei sattunud muust rahvusest naabrid selle juurde kuigi tihti ja nii on ka nende mõjutused minimaalsed. Haiglasünnitustega seoses muutus sünd perekonna sündmusest meditsiiniliseks nähtuseks, kus emal ega tema perel polnud mingit sõnaõigust ning sageli ei teatud, mis haiglas täpselt toimus. Kodus omaste keskel või üksi sünnitanud naised meenutasid laste ilmaletulekut sageli kui elu parimaid hetki, negatiivsemad mälestused olid esimestest kokkupuudetest meditsiinitöötajatega.

Allikad

Eesti Rahva Muuseum

EA — Etnograafiline Arhiiv

EA 212 = M. Mikkor. Teatmematerjali inimese sünni ja surmaga seotud tavade ja uskumuste kohta Tallinnas ja Tartus, Harju raj. Kuusalu k/n-s, Rakvere raj. Vihula k/n-s, Rapla raj. Raikküla k/n-s ja Rapla alevis, Pärnu raj. Vändra alevis ja Kingissepa raj. Leisi k/n-s. 1986, lk 1–383

EA 213 = M. Mikkor. Inimese sünni ja surmaga ning abiellumisega seotud tavad ja uskumused Laiuse, Torma ja Urvaste kihelkondades. 1989, lk 251–346

EA 225 = M. Mikkor. Inimese sünni ja surmaga seotud tavad (Laiuse, Puhja, Rõngu, Torma ja Palamuse khk.). 1987, lk 378–551

Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiiv

ERA — Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu, põhiliselt 1927–1944

RKM — Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu, peamiselt alates 1945. aastast

Kirjandus

- B a l o v 1890 = Балов А. Рождение и воспитание детей в Пошехонском уезде, Ярослав. г. — *Этнографическое обозрение*, № 3, с. 90–114
- B e l j a j e v a 1982 = Беляева Н. Ф. Родильные обряды мордвы-мокши Атюрьевского района Мордовской АССР: Конец XIX — начало XX вв. — *Этнокультурные процессы в Мордовии* (Труды, вып. 71), с. 51–62
- B o e c l e r, J. W., Fr. R. Kreutzwald 1854. *Der Ehsten abergläubische Gebrüuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boecler, weiland Pastor zu Kusal in Ehistland und des Consistorii in Reval asessor. Mit auf die Gegenwart bezüglichlichen anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald*. St. Petersburg
- D b a r 1984 = Дбар С. А. Традиционные приемы ухода за малолетними детьми у абхазов: Конец XIX — начало XX вв. — *Этническая культура: Динамика основных элементов*. Москва, с. 164–174
- E i s e n, M. J. 1926. Kust tulevad lapsed? — *Eesti Kirjandus*, XX, lk 36–40
- E n g e l m a n n, G. J. 1884. *Die Geburt bei den Urvölkern: Eine Darstellung der Entwicklung der heutigen Geburtskunde aus den natürlichen und unbewussten Gebrüuchen aller Rassen*. Wien
- F e o k t i s t o v a 1962 = Феоктистова Л. Х. Семейные обряды крестьян Рапплааского района. — *Семья и семейный быт колхозников Прибалтики*. Москва, с. 133–158
- G r a n q v i s t, H. 1947. *Birth and childhood among the Arabs: Studies in a Muhammadan village in Palestine*. Helsingfors
- G r u n d s t r ö m, H. 1953. Lappalaisten uskomuksia äidistä ja lapses-
ta. — *Virittäjä*, s. 82–92
- G r ü n t h a l, J. 1924. Eesti rahvameditsiin, eriti sünnituse ning naistehaiguste puhul ja laste arstimisel, vanavara valgustusel. — *Eesti Kirjandus*, XVIII, lk 299–308, 334–347, 386–395, 443–453, 475–491

- Harva, U. 1935. *Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria*. (Varsinais-Suomen historia III:1.) Porvoo
- Holzmayer, J. B. 1872. Osiliana: Erinnerungen aus dem heidnischen Göttercultus und alte Gebräuche verschiedener Art, gesammelt unter den Insel-Esten. — *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*, Bd. 7, Heft 2
- Hovorka, D. v., A. Kronfeld 1909. *Vergleichende Volksmedizin*. Bd. II. Stuttgart
- Itkonen, T. I. 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1945*, 1. Porvoo
- Jordan, B. 1978. *Birth in Four Cultures*. Montreal
- Jürgenson, A. 1995. Eksitaja fenomenist eesti traditsioonis. — *Eksitaja*. (Pro folkloristica III.) Tartu, lk 18–27
- Koivu, L. 1962. Syntymään liityvistä enteistä. — *Kalevalaseuran Vuosikirja*, 42, s. 301–319
- Kuusisto, R. 1989. *Imetän ja hoivaan*. Porvoo—Helsinki—Juva
- Leinonen, P. 1975. Suomalaisten syntymäsiijät vuonna 1914. — *Kotiseutu*, s. 30–34
- Listova 1986 = Листова Т. А. Обряды и обычаи, связанные с рождением ребенка, у русских западных областей РСФСР. — *Полевые исследования Института этнографии* 1982. Москва, с. 60–74
- Loorits, O. 1932. Die Geburt in der livischen Volksüberlieferung. — *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*, XXVI, S. 131–169
- Luce, J. W. L. von 1827. *Wahrheit und Muthmassung: Beytrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel*. Pernau
- Manninen, I. 1924. Sündimine ja lapsepõlv eesti rahva traditsioonis. — *Eesti Arst*, lk 75–78, 95–104, 143–153
- Mikkor, M. 1995. Soikkola poolsaare isurite ja Kurgola poolsaare soomlaste sünnikombestikust. — *Eksitaja*. (Pro folkloristica III.) Tartu, lk 32–40
- Mikkor, M. 1996a. Rasedusega seotud uskumustest Kaukaasia eestlastel. — *Vaga vares*. (Pro folkloristica IV). Tartu, lk 65–72
- Mikkor, M. 1996b. Linnud, loomad, ebaselge päritoluga hääled ja unenäod surmaennetena Kaukaasia eestlastel. — *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat*, kd XLI, lk 167–181
- Mikkor, M. 1997. Funeral Customs of Caucasian Estonians. — *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, vol. 5, pp. 47–96; <http://haldjas.folklore.ee/folklore>
- Mikkor, M. 1998. Ersade sünnikombestikust Sabajevo ja Povodimovo külades. — *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat*, kd XLII (ilumumas)

- Murathan 1937 = Муратхан В. П. Обычай, связанные с рождением и воспитанием ребенка у сирийцев СССР: По материалам экспедиции 1928–1929 гг. к сирийцам Армянской ССР. — *Советская этнография*, № 4, с. 61–84
- Paulaharju, S. 1924. *Syntymä, lapsuus ja kuolema: Vienen Karjalan tapoja ja uskomuksia*. (Kalevalaseuran Julkaisuja 2.) Porvoo
- Pelkonen, E. 1931. *Über volkstümliche Geburtshilfe in Finnland*. Helsinki
- Pentikäinen, J. 1971. *Marina Takalon uskonto: Uskontoantropologinen tutkimus*. (SKS Toimituksia 299.) Helsinki
- Pihlakas, J. 1906. Kirjad Kaukaasiast. — *Virulane*, nr 122
- Ploss, H. 1884. *Das Kind in Brauch und Sitte der Völker*. Bd. I. Leipzig
- Поров 1903 = Попов Г. Роды. — *Русская народно-бытовая медицина по материалам этнографического бюро князя В. Н. Тенишева*. С. Петербург, с. 325–362
- Ptšelina 1937 = Пчелина Е. Г. Родильные обычаи у осетин. — *Советская этнография*, № 4, с. 85–103
- Päss, E. 1938. About the Customs at Childbirth among the Ingers and the Votes. — *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*, XXX, S. 538–564
- Redko 1899 = Редко А. Нечистая сила в судьбах женщины-матери. — *Этнографическое обозрение*, № 1–2, с. 55–131
- Ruotsalainen, A. 1950. Onnenlakki ja onnenpaita kansanperinteessä. — *Kalevalaseuran Vuosikirja*, 30, s. 163–190
- Salu, E. 1983. Sünniga seotud perekonnakombestik Viljandi maal (tänapäeval Viljandi rajoonis). Tartu Riiklik Ülikool. (Kurusetöö. Käsikiri autori valduses)
- Salu, E. 1990. Rasedusega seotud uskumused ja kombed eestlastel. — *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat*, kd XXXVIII, lk 105–139
- Sartori, P. 1910. *Sitte und Brauch*. (Handbücher zur Volkskunde, Bd. 5.) Leipzig
- Solovjova 1983 = Соловьева Л. Т. Родильная обрядность у грузин (конец XIX — начало XX вв.). *Полевые исследования Института этнографии 1979*. Москва, с. 123–128
- Zelenin, D. 1927. *Russische (ostslavische) Volkskunde*. Berlin—Leipzig
- Tšursin 1905 = Чурсин Г. Ф. Народные обычаи и верования Кахетии. — *Записки Кавказского отдела императорского русского географического общества*. Книжка 25, вып. 2. Тифлис

Sünnitusabist Musta mere ranniku eesti külades

- Tšursin 1956 = Чурсин Г. Ф. Материалы по этнографии Абхазии. Сухуми
- Vuorela, T. 1977. *Suomalainen kansankulttuuri*. Porvoo—Helsinki—Juva
- Väisänen, A. O. 1924. Syntymä, lapsuus ja kuolema: Setukaisten tapoja ja uskomuksia. — *Kalevalaseuran Vuosikirja*, n:o 4, s. 193–223
- Wiedemann, F. J. 1876. *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten*. St. Petersburg

MARIKA MIKKOR (sünd. 1963) on lõpetanud Tartu Ülikooli 1988. aastal ajaloo erialal, praegu Eesti Rahva Muuseumi teadusosakonna teadur. *Akadeemias* varem ilmunud “Kaukaasia eestlaste surmakujutelma-dest” (1994, nr 6, lk 1234–1267; nr 7, lk 1481–1496) ja “Soikkola isurite matusetavad” (1995, nr 9, lk 1889–1927).